

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DAYANIQLI İNKİŞAFINDA
SİĞORTA BAZARLARININ ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Yaqubov Anar Vaqif

BAKI – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DAYANIQLI İNKİŞAFINDA
SİĞORTA BAZARLARININ ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Sığorta işinin təşkili

Qrup: 624

Magistrant:
Yaqubov Anar Vaqif oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.d. prof. Xudiyev Nizami Nəcəfqulu oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Yaqubov Anar Vaqif oğlu and içirəm ki, “Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafında sığorta bazarlarının rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DAYANIQLI İNKİŞAFINDA SİĞORTA BAZARLARININ ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Maliyyə sisteminin əsas tərkib hissələrindən biri də sığorta sahəsidir. Sığorta bazarının beynəlxalq standartlar səviyyəsinə uyğun olaraq inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafında və bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti qeyd edilməlidir.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycanın sığorta bazarlarında yaranmış durğunluğun aradan qaldırılması, o cümlədən xarici dövlətlərin mövcud təcrübələrindən istifadə edilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, müşahidə, SWOT analiz metodlarından istifadə olunmuşdur. Azərbaycanın və beynəlxalq miqyasda digər ölkələrin sığorta bazarlarının real vəziyyəti təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə Nazirliyinin, sığorta şirkətlərinin uçot məlumatları, hökumətin qəbul etdiyi qərarlar, sərəncamlar, habelə sığorta sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Müasir sığorta bazarında araşdırmaların uzun zaman tələb etməsi, lazımi səviyyədə məlumatlandırmanın olmaması, texnologiyaların tətbiq edilməməsi tədqiqatın məhdudiyyətidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Sığorta bazarının hərtərəfli tədqiqi, sığortaya yeni yanaşma, xarici ölkələrin təcrübələrinin sintezi tədqiqatın elmi-praktik əhəmiyyətini əks etdirir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın yekun nəticələrini sığortanın icbari və könüllü sığorta növlərində, idarəetmənin bütün sahələrində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: sığorta bazarı, sığorta sistemi, dayanıqlı inkişaf

DIRECTIONS FOR INCREASING THE ROLE OF INSURANCE MARKETS IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJANI ECONOMY

SUMMARY

The actuality of the subject: One of the main components of the financial system is the insurance sector. The important economic importance of the development of the insurance market in accordance with international standards in the sustainable development of the country's economy and the strengthening of market relations should be noted.

Purpose and tasks of the research: It is a study of the stagnation in the insurance markets of Azerbaijan, as well as the use of existing experience of foreign countries.

Used research methods: Comparative analysis, observation and SWOT analysis were used during the research. The real situation of the insurance markets of Azerbaijan and other countries at the international level was analyzed.

The information base of the research: The information base of the research consists of accounting data of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, the Ministry of Finance, insurance companies, decisions and orders of the government, as well as other normative acts, instructions regulating the activity of the insurance system.

Restrictions of research: In the modern insurance market, research is time consuming the lack of adequate information technology is a limitation of research.

The novelty and practical results of investigation: A comprehensive study of the insurance market, a new approach to insurance, a synthesis of foreign experience reflects the scientific and practical importance of research.

Scientific-practical significance of results: The final results of the study can be used in all areas of management, including compulsory and voluntary insurance.

Keywords: insurance market, insurance system, sustainable development

İXTİSARLAR

CAPM	Kapital Aktivlərinin Qiymətləndirmə Modeli
FFA	Fransa Sığorta Federasiyası
HHİ	Herfindahl-Hirsschman Index
İAİS	Beynəlxalq Sığorta Nəzarəti Birliyi
İEOÖ	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
İSB	İcbari Sığorta Bürosu
İTS	İcbari Tibbi Sığorta
KTS	Konüllü Tibbi Sığorta
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
UNECE	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Avropa İqtisadi Komissiyası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. MALİYYƏ SİSTEMİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ SİĞORTA BAZARININ ROLU	12
1.1. Sığorta bazarının mahiyyəti və özünəməxsus xüsusiyyətləri.....	12
1.2. Sığorta bazarının inkişafını xarakterizə edən əsas makroiqtisadi göstəricilər.....	17
1.3. Sığorta investisiyalarının ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına təsiri.....	26
II FƏSİL. MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ İQTİSADİYYATIN SABİT VƏ DAVAMLI İNKİŞAFINDA MİLLİ SİĞORTA BAZARININ TƏHLİLİ	32
2.1. Əmlak və şəxsi sığorta bazarlarının SWOT təhlili və qiymətləndirilməsi.....	32
2.2. Ölkəmizdə təkrar sığorta bazarının tədqiqi.....	38
2.3. Milli sığorta bazarının xarici dövlətlərin sığorta bazarları ilə müqayisəli təhlili.....	43
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SİĞORTA BAZARININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ	53
3.1. Azərbaycanda icbari və könüllü sığorta bazarları və inkişaf etdirilməsi istiqamətləri.....	53
3.2. Ölkəmizdə tibbi sığortanın tətbiqi perspektivləri.....	57
3.3. Xarici ölkələrin tibbi sığorta təcrübəsi.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	70
Cədvəllərin siyahısı.....	73
Şəkillərin siyahısı.....	73
Diagramların siyahısı.....	74

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bildiyimiz kimi maliyyə sisteminin ən mühüm sahələrindən biri də sığortadır. Maliyyə ümumilikdə maliyyə resurslarının bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə bağlıdır, sığorta ancaq yenidən bölgü münasibətlərini əhatə edir. Sığorta bazarının səmərəli formada təşkilinin və beynəlxalq standartlar səviyyəsinə uyğun olaraq inkişaf etdirilməsində, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafında və bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti qeyd olunmalıdır. Hər zaman sığortada cəlb edilən maliyyə resurslarına ehtiyac vardır. Bu vəsaitlərdən kredit resursları kimi, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşları kimi istifadə edilməsinin də çox böyük əhəmiyyəti vardır. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarının tarixi inkişafına nəzər yetirsək görürük ki, o, ölkə iqtisadiyyatının artım tempinə müsbət təsir edir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, sığorta iqtisadiyyatın strateji sahələrindən biri hesab edilə bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə sığorta sisteminin Ümumi Daxili Məhsulda (ÜDM) payının 10–15% arasında dəyişməsinə baxmayaraq, bu gün Azərbaycanda həmin göstərici 1% təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarında icbari tibbi sığorta və işəgötürənin mülki məsuliyyətinin icbari sığortalarını dövlətlə yanaşı həyat sığortası sahəsində ixtisaslaşmış sığorta şirkətləri həyata keçirir ki, bu onların sığorta bazarlarında paylarının yüksək olmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Ölkənin dayanıqlı inkişafı üçün sığorta bazarlarının inkişaf etdirilməsi qarşıya qoyulan ən vacib məsələlərdən hesab olunur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Sığorta sistemi bazar iqtisadiyyatının dinamik şəkildə inkişaf etdiyi sahələrdən biridir. Obyektiv qanunlarla tənzimlənən bazarın mövcud olduğu yerdə mütləq risk vardır. Risk olduğu yerdə sığortalanmaya ehtiyac vardır.

Bazar münasibətlərinin yeni şəraitində sığorta sisteminin təşkili prinsiplərində köklü şəkildə dəyişikliklərin edilməsi, sığorta bazarının formalaşması, sığorta sistemində inhisarın aradan qaldırılması, əhali arasında sığorta xidmətlərinin genişlənməsi və onun keyfiyyətinin yüksəlməsi mühüm rol oynayır. Sığorta bazarlarının təkmilləşdirilməsinin səbəbi kimi milli sığorta sisteminin sabit

olmaması və sosial sığorta komponentlərinin zəif olmasıdır. Həmçinin Azərbaycanda sığorta bazarı qeyri-bərabər formada inkişaf edir. Sığorta sisteminin zəif inkişaf etməsinin səbəblərdən biri kimi bu sahədə olan inhisarçılığı qeyd etmək lazımdır. Bazarda dövlət inhisarının olması xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasına, sağlam rəqabətə, yeni sığorta şirkətlərinin yaranmasına mənfi təsirini göstərir ki, bu da öz növbəsində şirkətlərin məqsədli qiymət endirimləri vasitəsilə rəqiblərini bazarda sıxışdırmasına səbəb olur. Respublikada və hər bir regionda sığorta işinin davamlı inkişafı onun müstəqil fəaliyyəti ilə bağlıdır. Aparılan bir sıra tədqiqatlar sübut edir ki, bazar iqtisadiyyatı fəaliyyətində sığorta qurumlarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin istiqamətləri, N.N.Xudiyev, M.A.Kərimov və başqaları tərəfindən araşdırılaraq təhlil edilmişdir. Buna baxmayaraq sığorta şirkətlərinin inkişaf mexanizmi və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi istiqamətləri tam olaraq aradan qaldırılmamış və yetərli səviyyədə tədqiqat işi aparılmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın əsas obyektini sığorta bazarı, predmetini isə sığorta sisteminin strukturu, sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmi, bazarın daxili-xarici elementləri və onların qarşılıqlı əlaqəsi, bazarın inkişaf qanunauyğunluğu və s. təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə Nazirliyinin, o cümlədən milli sığorta şirkətlərinin uçot məlumatları, habelə müxtəlif dövrü nəşrlərdə və internet resurslarındakı məlumatlar, müasir dövrün görkəmli iqtisadçı alimlərin əsərlərində işlənmiş sığorta nəzəriyyəsi, sığorta üzrə qəbul edilən qərarlar və sərəncamlar, Milli Məclisin qəbul etdiyi qərarlar, habelə sığorta sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar, qaydalar təşkil edir. Bundan əlavə olaraq tədqiqat işində internet resurslarından, bir çox elmi ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, müşahidə, analiz və digər metodlardan istifadə olunmuşdur. Təhlil – Azərbaycanın və beynəlxalq miqyasda digər ölkələrin sığorta bazarlarının real vəziyyəti təhlil olunmuşdur. Statistik müşahidə – Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən etdiyi

göstəricilərdən, həmçinin müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq digər ölkələrin sığorta bazarına dair beynəlxalq statistik göstəricilərdən istifadə olunmuşdur. Analiz və sintez– Tədqiqat işində müxtəlif dövrlərə və ölkələrə aid məlumatlar əvvəlcə ayrı-ayrılıqda analiz edilmiş, daha sonra ümumiləşdirilmiş nəticələrin sintezi aparılmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir dövrdə Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərini araşdırmaq, fəaliyyətin idarə edilməsinin əsas problemlərini və ölkəmizdə sözügedən sahənin inkişafı üçün istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq, tədqiqat işinin əsas vəzifəsi yerli sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmi və onun cari xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi, beynəlxalq təcrübənin araşdırılması, sığorta sektorunun tənzimlənməsinin əsas problemlərinin müəyyən edilməsi, nəticə və təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasını dünyanın və Azərbaycan Respublikasının bir sıra alimlərinin bu istiqamətdə apardıqları praktiki və elmi tədqiqatlar təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və normativ hüquqi aktları, həmçinin sığorta fəaliyyəti üzrə qaydalar və tələblər təşkil etmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakı istiqamətlərdən ibarətdir:

- Sığorta işinin tənzimlənməsində milli sığorta bazarının qorunması və inkişaf etdirilməsi üzrə tövsiyələrin verilməsi;

-Azərbaycanda sığorta işinin dövlət tənzimlənməsi strategiyasının təkmilləşdirilməsinin elmi-praktik olaraq əsaslandırılması və bunların Azərbaycanın sığorta bazarında tətbiq edilməsi yolları işlənib hazırlanmışdır;

- Respublikamızda milli sığorta bazarının formalaşması və tənzimlənməsinin spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi;

- Müasir şəraitdə sığorta sisteminin maliyyəsinin təşkili prosesində bazarın sistemli olaraq həyata keçirilməsi zərurətinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat zamanı sığorta bazarının təhlili, respublikamızda iqtisadi subyektlər üzrə bu təhlilin daha da geniş şəkildə yayılması üçün təklif və tövsiyələr verilmiş, həmçinin bu sahə üzrə dövlət tərəfindən hazırlanacaq layihə və proqramlar qeyd edilmişdir.

I FƏSİL. MALİYYƏ SİSTEMİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ SİĞORTA BAZARININ ROLU

1.1. Sığorta bazarının mahiyyəti və özünəməxsus xüsusiyyətləri

Sığorta fəaliyyəti ictimai istehsalın vacib elementlərindən biridir. Müasir şəraitdə sığorta ölkənin investisiya potensialının artırılmasına, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir. Sənaye sahələri inkişaf etdikcə sığortaya tələbat artmaqda davam edir. Sığorta risklərin başqası ilə bölüşdürülməsini təmin edir. Sığorta fəaliyyətində iki tərəf iştirak edir: Sığortalı və sığortaçı. Hər iki tərəfin fəaliyyəti müqavilə əsasında müəyyənləşir. Hər hansı yarana biləcək bədbəxt hadisələrdən, fəlakətlərdən və s. qorunmanı təmin edir.

Sığorta iqtisadiyyatın qənaətinə ikiqat müsbət təsir göstərir. Birincisi, ümumi qənaət nisbətini artırır (xüsusilə həyat sığortası məhsullarının). Bu daha çox sərmayə qoymağa imkan verir. İkincisi, lazımsız ehtiyat yığımının səviyyəsini azaldır (kapital bazarlarında çox vaxt mövcud deyil) və sərmayəni, istehlakı, sərbəst kapitalı azaldaraq dəstəkləyir. Sığorta şirkətləri zərər görənləri kompensasiya edir və fiziki şəxslərin, firmaların maddi vəziyyətini sabitləşdirir. Sığortanın yarada biləcəyi müsbət effektlərinə aşağıdakıları qeyd etmək olar (Erlangga.D və başqaları, 2019):

1. İqtisadi və Sosial Təhlükəsizliyin təmin edilməsi: Maliyyə itkiləri nəticəsində gələcəyə dair qeyri-müəyyənlikləri minimuma endirmək üçün etibarlı mühiti təmin edir.

2. Əmanətlərin səviyyəsinin artırılması: Risklərin reallaşması halında qarşılaşa biləcək zərərləri ödəmək üçün əmanətlərinin bir hissəsini sığorta haqlarına yönəldilir. Xüsusilə həyat sığortasında ödənilən mükafatların uzunmüddətli gəlirlərə sahib olacağı gözləntisi artıma səbəb ola bilər.

3. Zərərlərin kompensasiya edilməsi: Risklərin meydana gəlməsi halında həyata keçirilmiş risklər yarana biləcək zərərlərin ödənilməsi ilə minimuma endirilə bilər.

Azərbaycanda sığorta sisteminin qurulmasının və qanunvericilik bazasının formalaşma tarixi müstəqillik illərindən başlayıb. Sığorta bazarının inkişafına güclü

təsir etmiş amillərdən biri kimi, 2009-cu ildə “Sığorta fəaliyyəti haqqında” qanununa əsaslı dəyişikliklərin aparılması olmuşdur. Bu dəyişikliklə görə sığorta sektoru “həyat və qeyri-həyat” növlərinə ayrılmışdır. Sığorta bazarı əmtəə təsərrüfatının inkişaf prosesindən asılı olaraq formalaşır, onun ayrılmaz hissəsini və elementini təşkil edir. Bazar münasibətləri subyektlərinin sərbəstliyini nəzərdə tutur. Sığorta bazarında təqdim olunan spesifik əmtəə sığorta xidmətidir.

Sığorta xidmətinin qiyməti sığorta tarifdən ibarətdir. O, tələb və təklifin əsasında rəqabətə uyğun olaraq formalaşır. Qiymətlərin aşağı həddi daxil olmuş sığorta tədiyyələrinin sığorta ödənişlərinə bərabər olması ilə müəyyən olunur. Qiymətlərin yuxarı həddi isə sığortaçının tələbatına uyğun olaraq müəyyənləşir. Sığorta xidmətinin qiyməti həddindən artıq yüksək olarsa, sığortaçı rəqibləri ilə əlverişsiz vəziyyətə düşür və müştərisini itirə bilər. Sığorta bazarındakı vəziyyət çoxsaylı amillərin təsiri ilə müəyyən olunur ki, onlardan əhəmiyyətli olanı risk vəziyyəti və sığorta tarifidir. Hər hansı region üzrə, müəyyən olunmuş vaxt üzrə sığorta xidmətinin reallaşdırılması şəraiti sığorta bazarının vəziyyəti adlanır.

Sığorta bazarının iştirakçılarının tərkibinə satıcıları, alıcıları, vasitəçiləri və s. daxil etmək olar. Satıcı kateqoriyası qismində, sığorta və yenidənsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlər aid edilir. Alıcılar isə bu və ya digər satıcı ilə sığorta müqaviləsini bağlayan fiziki və ya hüquqi şəxslər şəxslərdir. Alıcı və satıcılar arasındakı vasitəçilər isə sığorta müqaviləsinin imzalanmasına köməklik göstərən sığorta agentləri və sığorta brokerlərindən təşkil olunur (<http://www.e-qanun.az/framework/13983>, 2007).

Sığorta bazarının mahiyyətini özündə təcəssüm etdirən əsas meyar sığorta cəmiyyəti və ya sığorta şirkətləridir. Struktur baxımından sığorta bazarını institusional və ərazi üzrə qruplaşdırılır. İnstitusional sığorta bazarının quruluşu səhmdar, korporativ, dövlət sığorta şirkətlərindən, ərazi aspekti üzrə isə sığorta bazarını regional, milli və dünya sığorta bazarlarından təşkil olunub. Sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən idarə edilməsi və tənzimlənməsi sığortanın bazar mexanizminin güclü tərəflərini təkmilləşdirir. Belə olan halda sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənmə mexanizmi bazar mexanizmi ilə birləşdiyi üçün daha

effektli nəticələrə gətirib çıxarır. Sığorta bazarının inkişaf etməsinin obyektiv əsasını yenidən istehsal prosesində yaranan davamlılığın təmin edilməsidir ki, həmin mənfi hallar sonunda zərər çəkənlərə pul yardımının göstərilməsilə yekunlaşır. Sığorta bazarı sığorta xidmətlərinə olan tələb və təklifin miqyasından asılı olaraq daxili, xarici və beynəlxalq sığorta bazarına bölünür.

Daxili sığorta bazarı – öz fəaliyyətini həyata keçirən sığortaçılar tərəfindən sığorta xidmətlərinə olan tələbatın ödəndiyi regionda meydana çıxan bazardır.

Xarici sığorta bazarı – müəyyən ərazidə sığortaçılarla və sığortalılarla qarşılıqlı əlaqədə olur və ölkə hüdudlarından kənarında yerləşir.

Beynəlxalq (dünya) sığorta bazarı – dünya miqyasında sığorta və təkrar sığorta fəaliyyətini əks etdirir (Xankişiyev.B.A və Abdullayev.P.N., 2004).

Sığorta şirkətinin mənfəət qazanmaq fəaliyyətinin nəticələrini xarakterizə edən ən başlıca göstəricidir. Sığorta fəaliyyəti göstərən şirkətlərin maliyyə cəhətdən sabitliyi nizamnamə kapitalının göstəricisi, sığorta haqlarından daxil olmalar, sığorta işi fəaliyyətindən qazanılan mənfəətin məbləği ilə təmin edilir. Sığorta bazarlarını bir - biriləri ilə ölçmək və ya müqayisə etmək üçün beynəlxalq təcrübədə bir sıra metodlardan istifadə olunur.

Sığorta haqlarının həcmi. Sığorta bazarlarını ölçmək və ya digər bazarlarla müqayisəli təhlilini aparmaq üçün istifadə edilən metodlardan biridir. Bu metod vasitəsi ilə qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş müddət ərzində ölkədə fəaliyyət göstərən, sığorta qurumları tərəfindən toplanan, sığorta haqları ilə dövlət səviyyəsində ümumi sığorta haqlarının həcmi müəyyənləşdirilir.

Sığorta sıxlığı. Dövlət üzrə yığılmış ümumi sığorta haqlarını həmin ölkənin vətəndaşlarının sayına bölməklə hesablanır. Yəni ki, ölkə üzrə hər adambaşına düşən ortalama sığorta haqqı sığorta sıxlığı hesab olunur və sığorta bazarlarının müqayisəsi bu göstəriciyə əsasən müəyyənləşir.

Bazarın inkişafını, sığorta bazarında mövcud olan sığorta şirkətləri arasında olan rəqabətliliyi ölçmək üçün **Herfindahl** adlanan indeksdən (Herfindahl-Hirsschman Index) istifadə olunur. Bazar üzrə Herfindahl indeksinin göstəricisi 1 000 əmsalından az olduğu halda sığorta bazarında yüksək rəqabətlik mövcuddur

və inhisarçılıq səviyyəsi hiss edilməyəcək dərəcədə azdır. Əmsal 1000 – 1800 arasında olduğu halda təmərküzləsmə orta səviyyədədir. Herfindahl indeksin əmsalı 1800-dən yüksək olduqda isə bazarda yüksək dərəcədə təmərküzləsmə, yəni inhisarçılıq vardır ki, sığorta bazarında bir neçə qurum yüksək faiz göstərici ilə müəyyən paya sahibdir. Herfindahl indeksinin ən pik göstəricisi 10000-dir, belə göstəriciyə sahib sığorta bazarında sığorta şirkəti bazarı tək olaraq idarə edir (Hayes A. və Kindness D., 2021).

Sığorta şirkətləri insanlar, müəssisələr və digər təşkilatlar üçün müxtəlif növdə bir çox məhsullar təqdim edirlər. Bundan əlavə sığorta şirkətləri böyük dövlətlər tərəfindən tənzimləndiyindən, eyni sığortaçının verdiyi sığorta siyasəti, müxtəlif dövlətlərdə fərqli tələb və şərtlərə əsaslanır. Dövlət, sığortaçı kimi sığorta təşkilatları vasitəsilə bazar münasibətlərində iştirak edə və eləcə də müxtəlif hüquqi qanunlar ilə sığorta bazarının fəaliyyətinə güclü təsir göstərə bilər. Qərbin İEO-də sığorta bazarı dövlət tənzimləməsinin mərkəzi hesab olunur. Xarici təcrübəyə nəzər saldıqda sığorta bazarının inkişafına güclü amillər təsir göstərir. Buraya təşəbbüs və işgüzarlıq, sığorta etdirən şəxslərin tələbatının tam şəkildə ödənilməsi və s. aiddir. Sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə gəldikdə isə, o, sığortanın bazar mexanizminin müsbət xüsusiyyətlərini gücləndirir və təkmilləşdirir. Bu zaman sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənmə mexanizmi sığortanın bazar mexanizmi ilə birləşir və daha effektiv olur.

Sığorta bazarının tədqiqində marketinq aparıcı rola malikdir. Müştərilərin tələbatını tədqiq etmədən səmərəli marketinq strategiyası qurmaq qeyri-mümkündür. Əgər tələbat düzgün müəyyənləşdirilmişsə, səmərəli sığorta məhsulu hazırlana və bazarda yerləşdirilə bilər. Bazarın öyrənilməsində müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə olunmalıdır. Xarici ölkələrdə rəsmi dövlət orqanlarının məlumatları, ictimai təşkilatların məlumatları, müxtəlif sorğu mərkəzlərinin məlumatları, hüquq-mühafizə orqanlarının məlumatları, o cümlədən internet məlumatları vacib amildir. Daxili informasiya mənbələrinə isə sığorta şirkətlərinin özünün keçirdiyi sorğular, hüquqi və fiziki şəxslər haqqındakı məlumatlar rəqiblərin əldə etdiyi informasiyalara aiddir.

Bazar tədqiq edildikdən sonra onun seqmentləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. Seqmentləşdirmə qruplar üzrə öz məhsullarını maksimal səmərəli yerləşdirməyə imkan yaradır. Marketing seqmentləşdirilməsi sığorta məhsulunun əldə edilməsi zamanı istehlakçıların davranış qaydalarına əsasən sığorta bazarının bölgüsünü özündə müəyyənləşdirir. Texniki seqmentasiya sığortalı üçün sığorta hadisəsinin baş verməsi riskinin qiymətləndirilməsini təmin edir. Həm marketing, həm də texniki seqmentləşdirmə bazarının fiziki şəxslər üzrə istifadəçiləri üçün aşağıdakı kriteriyaları özündə ifadə edir (Xankişiyev.B.A., 2006):

1. Coğrafi.
2. Demoqrafik.
3. Psixoloji.
4. Davranış.

Coğrafi əlamət üzrə seqmentləşdirmə bazarın coğrafi ərazilər üzrə bölgüsünü nəzərdə tutur. Demoqrafik əlamət isə demoqrafik göstəricilərə əsaslanır. Məs; Sığortalının cinsi, yaşı, ailə üzvlərinin sayı, gəlirlilik səviyyəsi, məşğuliyyət növü, təhsili, imkanları, irqi və milliyyəti. Psixoloji seqmentləşdirmə zamanı sığorta məhsulu istehlakçının həyat tərzinə, sosial təbəqəyə uyğunluğuna əsaslanaraq təsnif edilir. Bu sığorta şirkətinə müştərinin sosial statusuna uyğun sığorta məhsulu yerləşdirilməsinə imkan verir. Davranış qaydalarına görə seqmentləşdirmə istehlakçıların bilik səviyyəsi, normaları, məhsula istehlakçının reaksiyası əsasında müəyyən edilir. Sığorta bazar münasibətləri subyektlərinin sərbəstliyini, onların alqı-satqı prosesində tam hüquqlu partnyorluğunu, şaquli və üfuiqi əlaqələrin inkişafını əhatə edir. Sığorta bazarı daxili və xarici mühitin birlikdə əlaqəsini təşkil edir. Onlar bir - biri ilə qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərir və qarşılıqlı surətdə təsir edirlər. Daxili sistem və ya xarici mühit sığortaçının idarəetməsinə təsir göstərir.

Daxili sistemə bazarın dərinədən öyrənilməsinə yönəldilən, bazar sisteminin əsasını təşkil etməyən, sığortaçı tərəfindən idarə olunan dəyişənlər aid edilir. Sığortaçının bazara çıxartdığı sığorta məhsulları əsas idarəetmə amillərindən hesab olunur. Bura şəxsi və əmlak sığortasının konkret növləri üzrə şərtləri əhatə edir. Sığorta şirkətinin rəhbərliyi bazar şəraitinə uyğun olaraq qərarlar qəbul etməli,

sığortanın yeni növlərini tətbiq etməli, şərtlərdə dəyişiklik etməlidir. Xarici mühit bazarın daxili sisteminə təsir göstərən amillərin qarşılıqlı fəaliyyət sistemidir. Sığortaçı öz işlərini xarici mühit şəraitində planlaşdırır və həyata keçirir. Xarici mühit öz növbəsində sığortaçının təsir etdiyi dəyişənlərdən və təsir edə bilmədiyi dəyişənlərdən təşkil olunmuşdur (Hüseynov M.C., 2017).

1.2. Sığorta bazarının inkişafını xarakterizə edən əsas makroiqtisadi göstəricilər

Makroiqtisadi göstəricilər sığorta şirkətlərinə birbaşa və ya dolaylı yolla şirkətin fəaliyyətinin artmasına və ya azalmasına təsir göstərən mövcud amillərdir. Makroiqtisadi amillərə iqtisadi artım, faiz dərəcələri, valyuta məzənnələri, inflyasiya, ÜDM və s. qeyd edilir. Bildiyimiz kimi, sığorta mükafat fondlarına investisiya qoymaqla, sənayeni, cəmiyyəti iqtisadi təsirlərdən qorumaq mümkündür. Sığortanın dünya makroiqtisadi göstəricilərindəki payına cədvəldən diqqət yetirək.

Cədvəl 1. Makroiqtisadi göstəricilərdə sığortanın payı

Years	2010	2011	2012	2013	2014
Insurance share in GDP	2.4%	2.4%	2.5%	2.5%	2.6%
Insurance share in employment	3.1%	3.4%	3%	3.2%	4%
Insurance share in economic growth	2.4%	2.3%	1.5%	2.6%	2.4%
Insurance share in balance of payments	7%	7%	5.5%	6%	5%

Mənbə: <https://fred.stlouisfed.org/series/DDDI11AZA156NWDB> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Azərbaycanın sığorta bazarındakı mövcud durumu daha yaxşı analiz etmək üçün son 15-20 ildə bazarının inkişafına təsir edən mühüm hadisələrə diqqət yetirmək lazımdır. İlk müstəqillik illərində sığorta bazarının inkişafının yaxşı olmadığını nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, yerli bazarın əsas inkişaf mərhələsi XXI əsrin əvvəllərində yeni bank və kredit təşkilatlarının beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından ucuz pul vəsaitlərini cəlb etməyə başladığı vaxt hesab olunur. Bu dövrdə cəlb olunmuş yeni vəsaitlər öz töhfəsini verdi və müxtəlif kredit məhsullarının satışı genişlənməyə başladı. Sığorta bazarının inkişafını təmin edən başlıca amillər kimi ölkənin iqtisadi vəziyyətini, əhəlinin gəlirlərini, sığorta

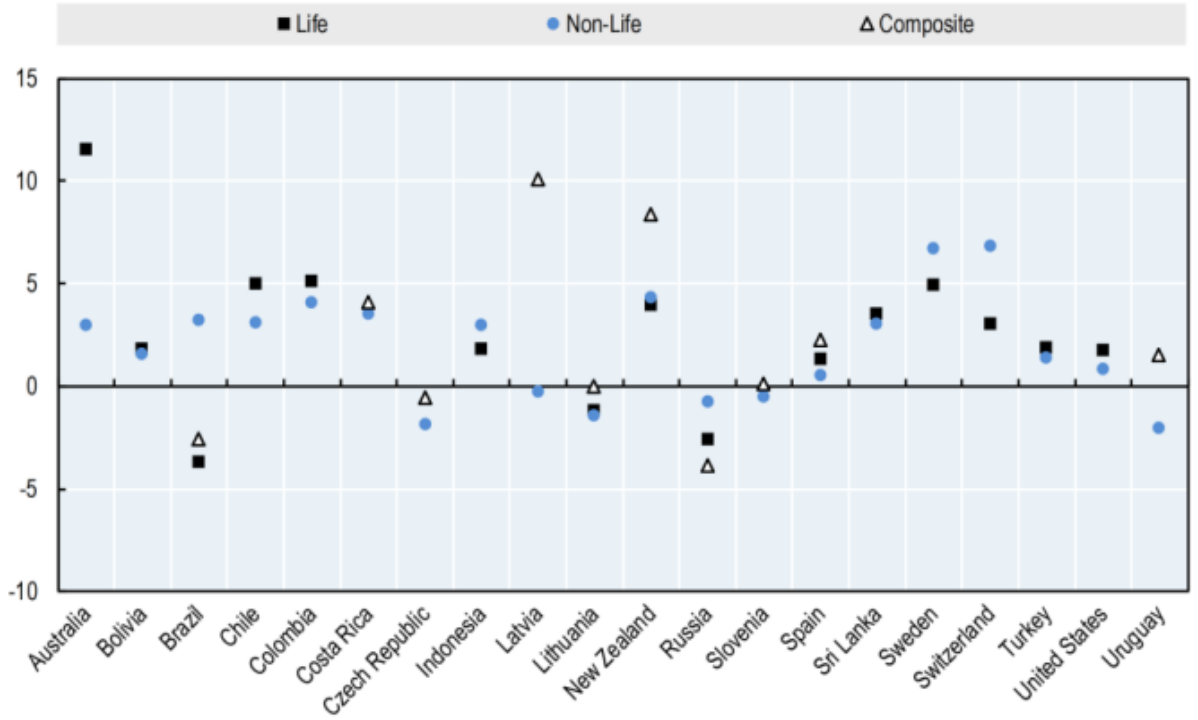
şirkətlərinin maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə malik olmasını, göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyəsini, çeşidini, sığorta münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazasını, habelə bazarın dövlət tənzimlənməsini, o cümlədən inhisarçılığa yol verilməməsini və sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasının təmin edilməsini qeyd etmək olar.

Sığorta bazarının inkişafında əhalinin gəlirləri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, əgər əhalinin əldə etdiyi gəlir onun maddi və sosial tələbatını tam şəkildə ödəyirsə, əhali özünün sosial müdafiəsinə əlavə təminat yaratmaq məqsədilə əmlakın, yaxud əmlak mənafeələrinin sığortalanmasını zəruri hesab edir və əldə etdiyi gəlirdən sığorta haqqı ödəməklə sığorta müqaviləsi bağlamağa üstünlük verir. 1961-ci ildə əsası qoyulan İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development) tərəfindən Sığorta Komitəsinin yaradılması bu sahədə olan problemlərin həllinə yönəldilmişdir. Komitənin işi aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəldilmişdir:

- Sığorta və özəl pensiya bazarlarının inkişafına və onların inkişafına nəzarətin artırılması ilə iqtisadi böyümə və inkişaf;
- Sığorta bazarlarının uzunmüddətli səmərəliliyinin, dayanıqlığının, sabitliyinin və əhatəliliyinin artırılması və xüsusi pensiya sistemləri, texnologiya və yeniliyin edə biləcəyi rolunu nəzərə alaraq oynamaq;
- Ehtiyatlı investisiya strategiyaları vasitəsi ilə uzunmüddətli investisiyaların və əhatəli böyümənin yaxşı şaxələndirilmiş maliyyələşdirilməsinə sığortaçıların və özəl pensiyaların töhfəsini dəstəkləmək;
- Sığortada risk şüuru və istehlakçı müdafiəsinin təşviqi, özəl pensiyalar;
- Fərdi şəxslərin, iş yerlərinin və hökumətlərin maliyyə məsələlərini həll etmək, potensialının gücləndirilməsi (<https://www.oecd.org/about/>).

Diaqram 1. 2019-cu ildə yerli sığortaçı növünə görə orta real xalis investisiya gəliri %

Mənbə: <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/Global-Insurance-Market-Trends>

[2019.pdf](#)

Sığorta sektorunun gəlirliliyi, xərclər nisbəti, inflyasiya, təkrarsığorta, anderraytinq riskləri, likvidlik nisbəti və investisiya gəliri çox mühüm amillər biridir. Burada kapitalın həcmi, ölçüsü, likvidliyi sığorta mənfəətinin ən vacib təyinedicisidir. Davamlı aşağı iqtisadi böyüməyə, aşağı faiz dərəcələrinə, dəyişkən maliyyə bazarlarına və həyat sığortası sektoruna öz təsirini göstərmiş olur. Sığorta mükafatlarının dünya üzrə orta statistik göstəricisi Azərbaycanda olan sığorta mükafatlarının səviyyəsini 15 dəfəyə qədər üstələyir.

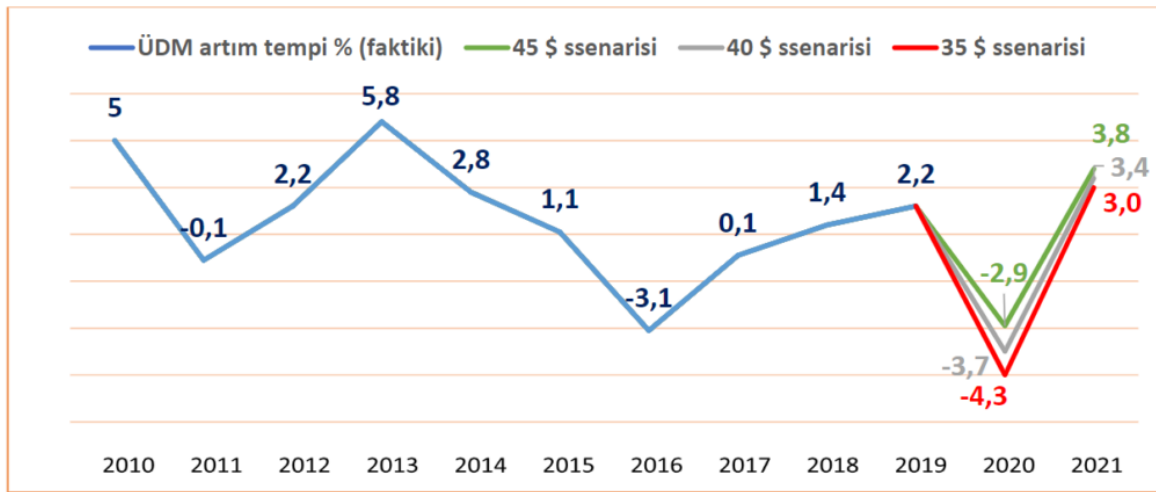
Sığorta sistemi risklərin bölüşdürülməsi yolu ilə yarana biləcək itkiləri bərpa edir. Sistemin səmərəli təşkil olunması, inkişafının daha da artırılması və beynəlxalq inteqrasiyası bazar münasibətləri şəraitində əhəmiyyətli dərəcədə vacibdir. Araşdırmanın nəticəsində sığorta sektorunun eləcə də sığorta şirkətlərinin müasir vəziyyətinin ürəkaçan olmadığı məlumdur. Sığorta sektoru risklərin bölüşdürülməsi mexanizmini həyata keçirən əsas sosial müdafiə mexanizmlərindən biridir. Bu gün dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində sığortanın ÜDM-də payı əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur. Azərbaycanda isə bu sektor yalnız son 10 ildə özünün inkişaf

mərhələsini göstərmişdir. Sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı qanunvericiliyin aktiv tətbiqi də bu sahəni yenidən formalaşdırıb.

İlk olaraq, onu qeyd etmək lazımdır ki, ÜDM-in strukturunda sığortanın payı cüzi olaraq qalmaqdadır. Məsələn, əgər biz 2003-cü ildən bu günədək bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatının 3,4 dəfə artdığını təsdiqləsək, sığortanın artımda xüsusi çəkisinin arzu olunandan dəfələrlə aşağı olduğunu görməliyik. Hələ də, sığorta haqlarının ÜDM-də xüsusi çəkisi 2% göstəricisini aşı bilmir. Əgər bu sahədə Avropa Birliyi ölkələrinə nəzər yetirdikdə görə bilərik ki, onlarda bu göstərici 5%-dən 16% arasında dəyişir.

Diaqram 2. ÜDM – in real artım tempi, faizlə

Mənbə: (http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_460/N_222.pdf)

Strateji Yol Xəritəsi postneft iqtisadi inkişaf modelinin dəstəklənməsi üçün maliyyə sektoru qarşısında imkanlar nəzərə alınmaqla hazırlanıb. Strateji Yol Xəritəsi qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə etməklə, 2020-ci ilədək strateji baxış və tədbirlər planından, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və sonrakı dövrü əhatə edən hədəflərdən ibarətdir. 5 strateji hədəf və 16 prioritet üzrə yollar hazırlanmışdır. Sığorta sistemində bu, yeni çağırışların həlli istiqamətində sığorta şirkətlərinin kapitalaşması, sığorta bazarının inkişafı, maliyyə sahəsinin gücləndirilməsi istiqamətində tədbirləri əks etdirən strateji məqsədləri əhatə edir.

Davamlı iqtisadi inkişaf şəraitində sığorta sahəsində həyata keçirilən yeni islahatlar hər şeydən öncə milli sığorta sisteminin möhkəmləndirilməsi və onun maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinin tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsindən ibarətdir (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>).

Sığorta xidmətləri seqmenti bazar iqtisadiyyatının sürətli inkişaf edən sferalarından biridir. Milli iqtisadiyyatda sığorta penetrasiyası tədricən dinamik olaraq artmaqda davam edir. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının məlumatına əsasən 2016-cı ildə sığorta sektorunun maliyyə dərinliyini ifadə edən sığorta haqlarının ÜDM-ə nisbəti 0,8 faiz təşkil edib. Azərbaycanda 2020-ci ilin dekabr ayı üzrə sığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyətinə dair açıqlamasında ən çox sığorta yığımı edən şirkətlər arasında birinci yeri “Paşa Həyat Sığorta” şirkəti tutmuşdur. (242 milyon 632 min manat). İkinci yerdə isə 163 milyon 453 min manat olmaqla “Paşa Sığorta” dayanır. Üçüncü yerdə “Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti” qərarlaşıb(49 milyon 122 min manat).

Şəkil 1: Azərbaycanın sığorta bazarında ən çox yığım edən şirkətlər

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-202/insurers-and-reinsurers>

Sığortaçının adı	Sığorta Haqqları (2020-ci il dekabr), min manat
Paşa Həyat Sığorta	242,632
Paşa Sığorta	163,453
Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	49,122
Atəşgah Həyat Sığorta Şirkəti	41,498
Qala Sığorta	32,838
Xalq Sığorta	31,182
Meqa Sığorta	28,615
Atəşgah Sığorta Şirkəti	25,358
İpək Yolu Sığorta	17,320
A-Qroup Sığorta Şirkəti	17,054
Qala Həyat Sığorta Şirkəti	15,942
AzSığorta	15,913
AtaSığorta	13,889
Günay Sığorta	9,045
Azərbaycan Sənaye Sığorta	9,042
Xalq Həyat Sığorta Şirkəti	3,672
Bakı Sığorta	2,062
Naxçıvansığorta	1,671
Rəvan Sığorta	1,078
Aqrar Sığorta	18

Avropanın bir sıra sığorta şirkətləri həmçinin ödənişli ailə gəlirinin sığortalanması zamanı sığorta polislərindən də (razılaşdırılmış stavkaya uyğun olaraq) istifadə edirlər. Bu inflyasiya faktorunun tarazlanması məqsədilə həyata keçirilir. Ölkədəki inflyasiyanın artım tempini nəzərə alsaq vətəndaşların gələcəkdə də sığorta tariflərini ödəməkdə çətinliklər yaşayacaqlarını qeyd etmək olar. Problemin digər tərəfi sığorta prosedurlarının formal xarakter daşmasıdır. Bəzən vətəndaşlardan sığorta haqları yığılır, lakin hər hansı hadisə baş verdiyi zaman

sığortalıya yardım edilmir. Eyni zamanda sığorta haqqının ödənilməməsinin tətbiqi ilə bağlı mexanizm yoxdur. Rəsmi statistikaya görə dekabr ayında illik inflyasiya 2.6% təşkil etmişdir ki, bu da 2020-ci ilə proqnozlaşdırılan səviyyədən aşağıdır. Yanvarda yenilənmiş proqnozlara görə inflyasiyanın 2021-ci ilin sonuna 4% ətrafında formalaşacağı qeyd edilib. (<https://www.cbar.az/page-189/insurance>).

İnflyasiyaya tədbirlərinə qarşı qorunma, sığortalılar tərəfindən siyasətin arzuolunan bir xüsusiyyəti olaraq qəbul edilir, lakin sığorta şirkətləri üçün baş ağrısına səbəb olur. Bunun səbəbi sığortaçıların fiziki şəxslərdən ala biləcəyi mükafatlarda dəyişikliklərin məhdudiyyətlərlə qarşılaşa bilməsidir. Bir çoxları inflyasiyadan qorunmaq üçün ən yaxşı variantı, müavinətlərin illik faizinin artımında hesab edir. İnflyasiyanın sığortaya təsirini aydınlaşdırmaq üçün əvvəlcə sığortanın pul vasitəsi olduğunu, ümumiyyətlə bir şəxslə şirkət arasında potensial olaraq böyük bir ödəniş müqabilində kiçik ödəmələri əhatə edən bir müqavilədən ibarət olduğunu anlamalıyıq. Sığorta şirkətinin maliyyə dayanıqlığı (likvidliyi) sığorta şirkətlərinin qarşısında qanunla, yaxud müqavilə ilə şərtlənən pul öhdəliklərini vaxtında yerinə yerinə yetirmək qabiliyyəti, yəni təsərrüfat subyektinin ümumi aktivlərinin xarici öhdəliklər üzərində üstünlüyünü təmin etməsidir. Avropa ölkələrində sığorta şirkətinin ödəməqabiliyyətliliyi ödəməqabiliyyətinin faktiki ehtiyatını normativ həcmə hesablanmış miqdarı ilə müqayisəsi yolu ilə qiymətləndirilir. Hər bir sığorta şirkətinin aşağıdakı ehtiyatları olmalıdır:

- Müqavilə üzrə qəbul olunmuş öhdəliklərə uyğun olaraq texniki ehtiyatlar;
- Əlavə maliyyə təminatı kimi ödəməqabiliyyətinin ehtiyatı (marjı);
- Təminat fondu - ödəməqabiliyyəti ehtiyatının 1/3 hissəsinə qədər həcmdə əmlak öhdəliyi.

Likvidlik əmsalı sığorta şirkətinin hesabat dövrü ərzində öz qısamüddətli öhdəliklərini, cari xərclərini, zərərlərin ödənilməsi üzrə məsrəflərini ödəmək qabiliyyəti başa düşülür.

Pul vəsaitlərinin axını. Likvidliyin mənbəyi kimi müəssisəyə, şirkətə daxil olan pul vəsaitləri hesab edilir. Sığorta şirkətlərinin pul vəsaitləri müxtəlif fəaliyyət növlərindən daxil olur. Birinci, sığorta haqlarının axınını həyata keçirən şirkətin

əməliyyatlarıdır. Pul vəsaitləri sığorta haqlarının likvidliyinin yüksək səviyyəsini təmin edir. İkincisi, şirkətin investisiyalaşdırılmış aktivləri faizlər, dividendlər, renta daxil olmaları şəklində gəlirlər gətirir (Göngör A, 2015).

Aktivlərin ləğvi. Xalis aktivin ləğvi, bir müəssisənin aktivlərini satması və fəaliyyətini dayandırmasıdır. Şirkət özünü nağd pulla təmin etməkdən ötrü həmişə qiymətli kağızlar, daşınmaz əmlak, yaxud digər aktivlər sata bilər.

Balansın ümumi likvidliyi – sığorta şirkətinin dövriyyə vəsaitlərinin yetərliliyini əks etdirən ödəməqabiliyyətinin ən ümumi göstəricisidir ki, özünün qısamüddətli öhdəliklərini, o cümlədən sığorta hadisəsi baş verərkən qarşısının alınması üçün istifadə oluna bilər.

Sığorta şirkətinin dövriyyə kapitalını təşkil edən vasitələr içərisində ən çox likvidiyə, tədavül imkanları baxımından pul vəsaitləri təkil edir. Sığorta şirkətinin likvidliyi təhlil edilərkən nəzərə almaq lazımdır ki, sığorta fiziki və hüquqi şəxslərin əmlak maraqlarının müdafiəsi, xoşagəlməz hal və ya hadisələr baş verərkən onlara dəyən maddi zərərin ödənilməsi üçün məqsədli pul vəsaitləri fondlarının formalaşmasını və istifadəsi üzrə yenidən bölgü münasibətlərini ifadə edir.

Sığortaçının ödəniş qabiliyyətli olması onun sığorta müqaviləsi üzrə sığorta etdirən və ya sığorta olunmuş şəxsə sığorta məbləği və ya sığorta ödənişinin ödənməsi üzrə vaxtında və tam həcmdə icrasına əsaslanır. Sığorta ehtiyatları sığortaçının sığorta ödənişlərini həyata keçirməyin əsas mənbəyi hesab olunur və bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə onun öhdəliklərinin kəmiyyətini göstərir. Sığorta ehtiyatlarının miqdarı və strukturu sığorta təşkilatının götürdüyü öhdəliklərə uyğun olmalıdır ki, gələcəkdə veriləcək sığorta ödənişlərini təmin edə bilsin.

Faiz dərəcələri sığortaçılar tərəfindən qoyulan pulun real qaytarılmasını göstərir. Yüksək faiz dərəcəsi sığorta şirkətlərinin gəlirliliyini artır. Nəticə etibarilə, sığortaçıların mənfəətinin artmasına şərait yaradır. Faiz dərəcələrinin həddindən çox və tez-tez dəyişməsi şirkətin maliyyə vəziyyəti üçün ciddi təhlükə yaratmış olur. Faiz dərəcələrində dəyişiklik səbəbindən şirkətə gələcəkdə daxil olmuş nağd pul axınının cari dəyərində öz təsirini göstərmiş olur. Sığorta şirkətləri üçün faiz dərəcəsi riski, gəlirliliyi müəyyənləşdirən əhəmiyyətli bir amildir. Tipik olaraq, faiz

dərəcələri artarsa, bir istiqrazın və ya digər sabit gəlirli investisiyanın dəyəri azalır (Maverick.J.B., 2020). COVID – 19 sağlamlıq, təhlükəsizlik və ümumi iqtisadi inkişaf baxımından bütün ölkələrə böyük təsir göstərdi. Pandemiya şəraitində iqtisadi aktivliyin azalması sığorta bazarında sığorta haqlarının həcminə də öz təsirini göstərmiş oldu. Həmçinin, sığorta olunanlarla sığortaçıları arasında fiziki təmasın minimuma enməsi sığorta xidmətlərinə çıxışın məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxardı.

Sığortaçının öz vəsaitinin əsas tərkib hissəsi kimi nizamnamə kapitalı təşkil edir. Sığorta bazarında məcmu kapital son 12 ildə təxminən 14 dəfəyə qədər artmışdır. Nizamnamə kapitalından başqa sığortaçıların əlavə kapitalı artmış, ehtiyat kapitalı isə əksinə azalmışdır. Ayrı-ayrı sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının artması bu sahəyə yönəldilən investisiyanın artması deməkdir.

Cədvəl 2: Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı

Sığorta şirkətləri	2019-cu il üzrə nizamnamə kapitalı	2018-ci il üzrə nizamnamə kapitalı	Fərq
A-Qroup Sığorta	10 005 250,00	10 005 250,00	0%
Amrah Sığorta	5 000 000,00	5 000 000,00	0%
Atasığorta	14 600,000	14 600,000	0%
Atəşgah Həyat	6 500 000,00	6 500 000,00	0%
Atəşgah Sığorta	5 008 500,00	5 008 500,00	0%
AXA Mbask	23 933 828,00	23 933 828,00	0%
Azsisığorta	20 300 000,00	20 300 000,00	0%
Azərbaycan Sənaye Sığorta	11 000 000,00	11 000 000,00	0%
Bakı Sığorta	8 925 439,65	8 925 439,65	0%
Günay Sığorta	7 700 000,00	7 700 000,00	0%
Meqa Sığorta	23 000 000,00	14 500 000,00	59%
Qala Həyat Sığorta	13 041 600	12 870 000	1,3%
Qala Sığorta	8 050 000	8 050 000	0%
PAŞA Sığorta	50 000 000	50 000 000	0%
PAŞA Həyat Sığorta	40 250 000	40 250 000	0%
Rəvan Sığorta	8 900 071,20	8 900 071,20	0%
Standard Insurance	12 600 000,00	11 000 000,00	14,5%
Xalq Həyat Sığorta	15 000 000,00	15 000 000,00	0%
Xalq Sığorta	58 750 500,00	46 187 500,00	27,2%
İpək Yolu Sığorta	14 770 000	14 770 000	0%

Mənbə: (<https://insure.az/smi/news/214>)

Sığorta xidmətlərinin fasiləsizliyinin təmin edilməsi, sığorta olunanların hüquqlarının qorunması sahəsində də tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Belə ki, könüllü sığorta müqavilələri üzrə karantin rejimində birbaşa təsir edən sığortalılara

sığorta haqlarının ödənilməsində 2020-ci il 30 sentyabr tarixinə qədər möhlət hüququ verilmişdir. COVID - 19 bütün dünyada sığorta şirkətlərinin öz tibbi sığorta məhsullarına yenidən baxmasına şərait yaratdı. COVID-19 pandemiyası həm həyat, həm də sağlamlıq sığortası sahəsində sığorta anderaytinqini həyata keçirmək üçün texnologiyanın nə qədər əhəmiyyətli rola malik olduğunu göstərmiş oldu. Əgər əvvəllər sığorta anderraytinqi müştərilərlə üzbəüz ünsiyyət vasitəsilə əməliyyatları aparırdısa, hazırkı mövcud şəraitdə sığortalıların riskini qiymətləndirmək üçün daha sürətli, etibarlı və operativ bir yol olan teleqiymətləndirmə sistemi meydana çıxdı. Azalmanın müşahidə olunduğu əsas sığorta növləri içərisində avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortasını və səyahət sığortasını da qeyd etmək lazımdır.

1.3. Sığorta investisiyalarının ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına təsiri

Sığorta təşkilatlarının gəlirlərində önəmli əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət növü investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərdir. Sığorta bazarında investisiya fəaliyyəti sığorta qanunvericiliyinə uyğun olaraq daha çox gəlir götürmək məqsədilə sığorta təşkilatlarının vəsaitlərini eləcə də sığorta ehtiyatlarını yerləşdirməsidir. Sığorta şirkətləri investisiya gəlirləri hesabına öz müştəri kütləsinə əlavə xidmətlər təklif edir, həmçinin sığorta əməliyyatları üzrə yaranmış mənfi halları aradan qaldıra bilir. Makroiqtisadi baxımdan yanaşsaq investisiya problemi dövlətin investisiya siyasəti məşğulluq və gəlir siyasəti baxımından nəzərdən keçirilməlidir. Sığorta təşkilatlarının sığorta ehtiyatlarını və xüsusi vəsaitlərini investisiyaya yönəltmək üçün ilk növbədə bazarın düzgün təhlilini həyata keçirmək vacibdir. İnsanlar asan əldə edə bildikləri və zaman keçdikcə dəyərini artıran banklara əmanət qoymaqla bu prosesi həyata keçirirlər. Sığorta sənayesinin həyata keçirdiyi investisiya, faiz dərəcələri və valyutalar baxımından düzgün bir uyğunluq əldə etmək üçün öhdəliyə əsaslanan investisiya strategiyalarının həyata keçirilməsinə ehtiyac yaranır (Tahirova N., 2018). Sığorta şirkətləri bir sıra investisiya strategiyaları axtarır. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Xüsusilə bazar riski modulu ilə əlaqəli kapital xərclərinin azaldılaraq səhmdarların kapitalının inyeksiyasının aşağı salınması.

- Investisiyanın portfelindəki maliyyə gəlirini maksimum dərəcədə artırılması.
- Daha az əhəmiyyətli investisiya strategiyası ilə əlaqəli bazarı və likvidlik risklərini effektiv şəkildə idarə etmək.

Sığortaçının sığorta ödənişləri üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi gedişatında yaranan vəsaitlərin sərmayə riskini minimuma endirmək üçün müəyyən növ investisiyalara dövlət tərəfindən qadağa qoyulur. Bu zaman satın almaq üçün investisiyaların maksimum və minimum kvotaları müəyyən edilir. Sığorta təşkilatlarının investisiya prosesi dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Sığorta ehtiyatlarının yerləşdirilməsi sığorta şirkətləri tərəfindən gəlirlilik və likvidlik nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Ödəmə prinsipi sığorta ehtiyatlarını əhatə edən aktivlərə tətbiq edilir. Aktivlərin ən etibarlı yerləşdirilməsini, onların tam şəkildə qaytarılmasını təmin edir. Sığorta şirkəti müəyyən müddət ərzində sığorta olunan tərəflərə ödənilən vəsaitin təmin edilməsi üçün mövcud vəsaitlərə malik olmalıdır. Investisiyaların rentabelliği gəlirlilik prinsipi əsasında aktivlər, kapital bazarının vəziyyəti nəzərə alınmaqla daimi və kifayət qədər yüksək gəlir əldə etmək üçün yerləşdirilir. Başqa sözlə, sığortaçılar investisiya fəaliyyəti zamanı investisiyaların yüksək rentabelliğini təmin etməlidirlər. Investisiya strategiyası, hər bir sığorta şirkətinin investisiya ehtiyaclarını ödəməli olduğu müxtəlif investisiya kateqoriyaları üçün istifadə tələblərini əhatə etməlidir. Investisiya strategiyasını müəyyənləşdirən sənəddə aşağıdakılar göstərilməlidir:

- ✚ Investisiya prinsipləri və istifadə olunan model vasitəsi ilə həyata keçirilən məqsədlər
- ✚ İcazə verilmiş və icazə verilməyən investisiya kateqoriyası
- ✚ Investisiya üsullarının təsviri
- ✚ Investisiya, nəzarət və izləmə prosedurlarının təsviri
- ✚ Məsuliyyət bölgüsünün və tələb olunan bacarıqların təsviri

Sığorta şirkətlərinin investisiyalarının idarə olunmasına kömək edən müxtəlif vasitələr kimi qeyd etmək olar:

Markowitz modeli – 1952 – ci ildə hazırlanan bu model bir neçə fərziyyəni özündə birləşdirir:

- ✚ Maliyyə bazarları mükəmməldir, vergidən azaddır, əməliyyatların dəyəri ödənisizdir. Məlumat maliyyələşdirmə və investisiya qoyuluşlarına məhdudiyət qoyulmadan şəffaf şəkildə aparılır.
- ✚ İvestorlar riskin qarşısını alır.
- ✚ İvestorlar, gəlirlilik qiymətləndirmələri investisiyalarına xas olan risk səviyyəsi xaricində heç bir şeyə maraq göstərmirlər.

Markowitz modelinə görə investisiya qoyan sığortaçı, gəlirlilik fərqi minimuma endirərkən portfelin gəlirliyini artıraraq investisiya portfelinə qurur (Diksha P., 2020).

Kapital Aktivlərinin Qiymətləndirmə Modeli (CAPM) – Sistemli risk ilə maliyyə aktivlərinin gözlənilən gəliri arasındakı əlaqəni təhlil edən nəzəri modeldir. Bu model iki əsas məqsədə söykənir:

- ✓ Bazar tarazlaşdırılması, maliyyə aktivlərinin riskə uyğun qiymətinin müəyyənləşdirilməsi.
- ✓ Model tərəfindən hesablanmış və sistemli riskdən asılı olan risksiz investisiya dərəcəsi və risk mükafatına əsaslanan investisiya qiyməti ilə müqayisədə investisiya cəlbediciliyinin müəyyənləşdirilməsi (Kenton W və Mansa J., 2021).

Treynor nisbəti - Bu, hər bir bazar risk vahidi üçün, aktivin geri qaytarma dərəcəsinə risksiz dərəcədən artıq miqdarda təyin edir. Bu, gözlənilən portfel gəliri ilə risksiz dərəcə arasında fərqin Kapital Aktivlərinin Qiymətləndirmə Modelində gözlənilən sistemli riskə bölünməsinə təmin edir. Hər bir sistem üzrə risk vahidi üçün risksiz faiz çıxılmaqla portfelin gözlənilən gəliri bazarın risk mükafatını təyin edir. Treynor əmsalının bazar riski mükafatından çox olması halında investisiya qoyulmalıdır. (Kenton W və James M., 2020)

Sharpe nisbəti – Bu alət sistemli riski nəzərə almadan, lakin risk vahidinə düşən gözlənilən gəliri ölçməklə fərqli risk səviyyələrinə malik investisiya imkanlarını müqayisə etmək üçün hazırlanmışdır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf

Təşkilatının böyük təkrarsığorta şirkətləri arasında apardığı sorğuya əsasən, sığortaçılar investisiya siyasətləri üçün müxtəlif metodlar tətbiq edirlər:

- ✓ Aktivlərin bölüşdürülməsi vergilər və kapital xərcləri nəzərə alınmaqla orta dispersiyanın optimallaşdırılmasından asılıdır.
- ✓ Məsuliyyətə əsaslanan investisiya üsulları borc elementlərinin xüsusiyyətlərini nəzərə alır.
- ✓ Strateji aktivlərin bölüşdürülməsi orta dispersiyanın optimallaşdırılmasına əsaslanaraq, aktiv-borc idarəetmə proseduruna əsaslanır. Bu metod tapşırıqların ödəmə müddətini, müəssisə kapitalının optimallaşdırılmasını nəzərə alan yanaşma ilə birləşdirilir.

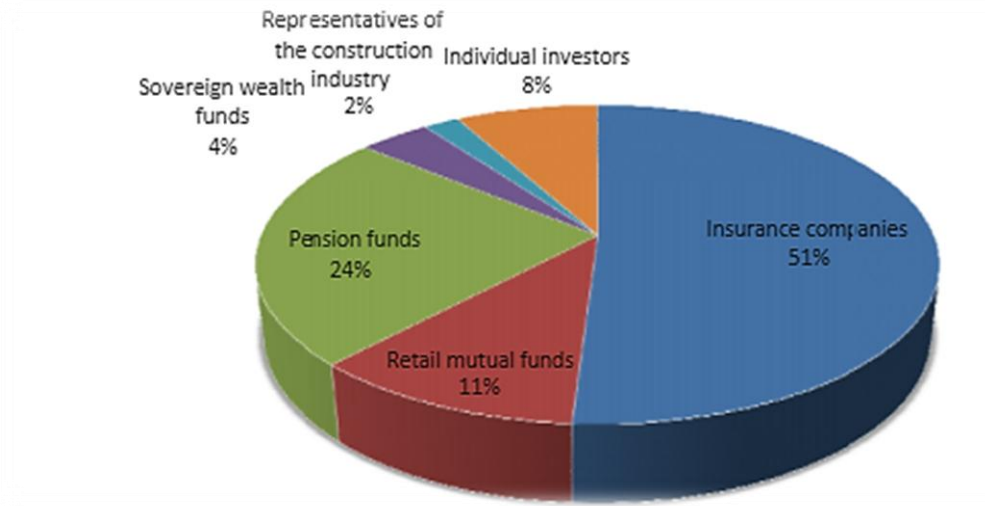
Bu analizlər iqtisadi parametrlərdən və faiz dərəcələrinin dəyişməsindən asılıdır (Lioudis N., 2021).

Gəlir optimalaşdırma modelləri risklərin və iqtisadi dəyər əsaslı kapitalın birləşməsi ilə nəticələnən aktivlərin bölgüsü strategiyalarına əsaslanır. Aktivlərin bölüşdürülməsi strategiyaları mühüm iqtisadi kapital-iqtisadi dəyər nisbətini yaradan strategiyadır. Həyat sığortası müqavilələri digər sığorta növləri ilə müqayisədə uzunmüddətli olduğundan yığılmış sığorta məbləğləri sığorta təşkilatları tərəfindən investisiyaya cəlb edilərək gəlir əldə edilir. Sığorta təşkilatının investisiya potensialının formalaşdırılması investisiya siyasətindən asılıdır. Sığorta yığılmı kapitalı məhsuldar investisiyalara çevirir. Sığorta zərərin azaldılmasına, maliyyə sabitliyinə imkan yaradır və ticarət fəaliyyətlərini iqtisadi böyüməyə və inkişafa təşviq edir. Beləliklə, sığorta iqtisadiyyatın davamlı böyüməsində həlledici rol oynayır.

Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətləri iki istiqamətdə aparılır. Birincisi, vəsait real istehsal faktoruna, ikincisi qiymətli kağızlara və bank depozitlərinə yönəldilir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki halda da investisiya proqramı dövlətin və cəmiyyətin həyatında müsbət dəyişikliklərə səbəb olur. Məsələn, infrastruktur yönümlü fəaliyyətlər yaşayış şəraitini yaxşıladır, investisiya cəlbediciliyini artırır və kapital axınının artması səbəbindən daha çox iqtisadi böyüməyə səbəb olur. Dövlət istiqrazlarından əldə olunan gəlirlər, sosial transferlər və ya dövlət

satınalmaları əhali arasında yenidən bölüşdürülür. Bu da öz növbəsində intensiv iqtisadi artıma səbəb olur. Son illərdə dünya miqyasında bütün investisiyaların demək olar ki, yarısı sığorta şirkətlərinin payına düşür. Əlbəttə ki, bu yüksək investisiya proseslərini dəstəkləməyə yardım edir. Sığorta fondlarının cəlb edilməsində ölkələrin inkişaf səviyyəsi də mühüm rol oynayır. Məsələn; Avropa, ABŞ və digər xarici ölkələrdə böyük investisiyalar qoyulur. Aşağıdakı qrafik sığorta şirkətlərinin Avropa bazarlarındakı investisiya əməliyyatlarının faizini göstərir.

Şəkil 2: Sığorta şirkətlərinin Avropa bazarlarındakı investisiya əməliyyatları (%-lə)

Mənbə: (https://www.researchgate.net/publication/343889234_Investment_Activities_Of_Insurance_Companies_The_Role_Of_Insurance_Companies_In_The_Financial_Market)

İnvestisiya əməliyyatları aparmaq və qazanc əldə etmək üçün sığorta təşkilatları investisiya riskini daşıyaraq pul və maliyyə bazarlarında gedən proseslərdən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olurlar. Bu amil onları kifayət qədər

ehtiyatlı investisiya siyasətinə cəlb etməyə məcbur edir. Sığorta şirkətlərinin investisiya prosesindəki iştirakı onun investisiya potensialı ilə müəyyən edilir. Investisiya potensialı dedikdə borc vəsaitləri, sığorta ödənişləri üzrə xərclər çıxıldıqdan sonra qalan maliyyə potensialının bir hissəsi daxildir. Investisiya fəaliyyətindən gəlirlər sığorta əməliyyatlarında olan zərərləri kompensasiya etmək, sığorta işini inkişaf etdirmək üçün istifadə edilə bilər. Investisiya potensialı və investisiya siyasəti bir-birinə bağlıdır (Yurkevych O., 2014).

Xüsusi investisiya layihələrində investisiya potensialının həyata keçirilməsi investisiya şirkəti tərəfindən məqsədli investisiya gəliri əldə edilməsinə yönələn investisiya portfelinin formalaşması deməkdir. Investisiya portfeli sığorta şirkətləri tərəfindən qəbul edilmiş investisiya siyasətinə və sığorta fondlarının yerlədirilməsi prinsiplərinə əsaslanaraq formalaşır. İnkişaf etmiş ölkələrdə sığorta sektorunda investisiyaların 80%-dən çoxu məhz həyat sığortası məhsuluna aiddir. Respublikanın qiymətli kağızlar bazarında qiymətli kağızların aktivliyi və baş verməkdə olan dinamik proseslər iqtisadiyyatın bütün sahələrində kapital qoyuluşunun artırılmasına kömək edir.

Ölkəmizdə maliyyə - kredit bazarında sığorta şirkətlərinin rolu inkişaf etmiş ölkələrin, eləcə də bir sıra MDB ölkələrin sığorta şirkətlərinə nisbətdə çox aşağıdır. Sığorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması və təkmilləşdirilməsi məqsədilə bir sıra məsələlər təhlil edilməlidir:

- Uzunmüddətli həyat sığortasının təmin edilməsi.
- Könüllü sığorta xidmətlərini reallaşdırmaq üçün əhali arasında maarifləndirmə işlərinin aparılması.
- Sığorta şirkətlərinin daha səmərəli investisiya siyasəti həyata keçirməsi üçün investisiya şirkətləri ilə əməkdaşlığın qurulması (Khurramov A., 2020).

II FƏSİL. MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ İQTİSADİYYATIN SABİT VƏ DAVAMLİ İNKİŞAFINDA MİLLİ SİĞORTA BAZARININ TƏHLİLİ.

2.1. Əmlak və şəxsi sığorta bazarlarının SWOT təhlili və qiymətləndirilməsi.

Daşınmaz əmlakın icbari sığortası “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci fəslində qeyd olunmuşdur. Hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus tikililərin, yaşayış və qeyri - yaşayış sahələrinin, yaşayış evləri, binalarının və mənzillərin, habelə dövlət əmlakının yanğın və ya digər hadisələr nəticəsində zədələnməsi, məhv olması, yaxud hər hansı formada itkisi ilə bağlı dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədi ilə icbari sığortalanmanı həyata keçirir. Daşınmaz əmlakın aşağıda baş vermiş hadisələr nəticəsində zədələnməsi, məhv olması, yaxud hər hansı formada itkisi sığorta hadisəsi hesab olunur:

- ✓ Yanğın, ildırım düşməsi;
- ✓ Məişətdə və istehsalatda baş verən qaz partlayışı;
- ✓ Elektrik naqillərində baş verən qısa qapanma;
- ✓ Təbii fəlakətlər;

- ✓ Üçüncü şəxslərin hərəkətləri və s (Talibova M., 2020).

Sığorta növlərinə aşağıdakılar aid etmək olar:

Yerüstü, hava və su nəqliyyat vasitələrinin sığorta olunması hansı ki, hava, su və digər nəqliyyat vasitələrinə sahib olan, onlardan istifadə edən sığorta olunmuş şəxsin əmlak marağı – yerüstü nəqliyyat vasitələri, hava gəmisi, su gəmisinin və s. zədələnməsi və ya məhv edilməsi, oğurlanması, qaçırılması nəticəsində dəymiş zərərin tam və ya qismən kompensasiya edilməsini nəzərdə tutur.

Yüklərin sığorta olunması yükə sahib olan və ondan istifadə edən sığorta olunmuş şəxsin daşınma üsulundan asılı olmayaraq yükün zədələnməsi, məhv edilməsi kimi hallarında dəymiş zərərin tam və ya qismən kompensasiya edilməsi üçün sığorta edən şəxsin sığorta ödənişi üzrə vəzifəsini nəzərdə tutur.

Maliyyə risklərinin sığorta olunması sığorta olunan şəxsin istehsalın dayandırılması, işdən kənarlaşdırma, müflisləşmə, valyuta riskləri, gözlənilməyən risklər, sığortası mümkün olan digər hadisələr zamanı gəlirin azalması nəticəsində dəyən zərərin sığorta edən şəxs tərəfindən kompensasiya edilməsini nəzərdə tutur. Qanunvericilikdə yaşayış evləri və mənzillər üçün sığorta məbləği hadisə baş verən zaman müəyyən olunan maksimal ödənişi ifadə edir. Azadolma məbləği sığorta hadisəsi zamanı sığortalıya ödənilən məbləğdən çıxılan hissəni ifadə edir. Daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə sığorta haqqının məbləği isə əmlakın təyinatından, xüsusiyyətindən asılı olaraq dəyişir. Belə ki, yaşayış evləri və mənzillərə təyin olunan sığorta haqqı sığorta məbləğinin 0,2 faizindən çox olmamalıdır.

Şəkil 3: Yaşayış evləri və mənzillərin icbari sığortası üzrə sığorta məbləğləri və şərtsiz azadolma məbləğləri

	 SİĞORTA MƏBLƏĞİ (AZN)	 (AZN) AZAD OLMA MƏBLƏĞİ	 SİĞORTA HAQQI (AZN, İLLİK)
BAKI	25 000	> 250	50
GƏNCƏ, SUMQAYIT, NAXÇIVAN	20 000	> 200	40
DİGƏR YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏLƏRİ	15 000	> 150	30

Mənbə:(http://iqtisadiislahat.org/columns/dasinmaz_amlakin_icbari_sigortasi_barede_bilmeli_ol_dugumuz_melumatlar-111, Talibova M, 2020)

Misal: Tutaq ki, hər hansı X şəxs Bakı şəhərində yerləşən mənzilinə 30.000 manat dəyərində ziyan dəyib. Şəxs 50 manatlıq daşınmaz əmlakını sığorta etdirib. 25.000 manat hissəsini isə sığorta şirkəti qarşılayacaq. Qanuna əsasən vətəndaş zərərin 250 manatını (azadolma məbləği) və $30.000 - 25.000 = 5.000$ manatını özü qarşılamalıdır. Ümumilikdə 5.250 manat ziyanı vətəndaş özü qarşılayır. Qanunsuz tikilən, sökülməsi barədə qərar qəbul edilmiş, eləcə də, tikintisi başa çatdırılmayan və qəzalılı vəziyyətdə olan daşınmaz əmlak icbari sığortaya cəlb olunmur.

Cədvəl 3: Daşınmaz əmlakın icbari sığortası

İllər	Cari yığım	Ödənişlər
2016	25,197,000 ₼	2,007,000 ₼
2017	27,928,000 ₼	2,828,000 ₼
2018	30,365,000 ₼	4,025,000 ₼
2019	43,427,000 ₼	5,415,000 ₼

Mənbə:(<https://insure.az/> saytının məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Cədvəl 4: Daşınmaz əmlak sığortasının bazar potensialı

	Bazarın potensialı	Əhatə dairəsi
Ümumi	165,000,000 ₼	26%
Yaşayış sahələri üzrə	75,000,000 ₼	12%
Qeyri - yaşayış sahələri üzrə	80,000,000 ₼	14%

Mənbə: (<https://insure.az/> saytının məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Əmlak sığortasının SWOT təhlilini nəzərdən keçirək:

Strengths (güclü) tərəfləri - Əmlak sığortasının əsas güclü tərəfi ondan ibarətdir ki, tikililəri, bina və mənzilləri, yaşayış obyektləri və eyni zamanda dövlət əmlakını baş verə biləcək yanğın, göy gurultusu, qasırğa və bu kimi təbii fəlakətlərdən, üçüncü şəxslər tərəfindən dəyə biləcək zərərlərdən sığortalayır. 2020-ci ildən başlayaraq daşınmaz əmlakın icbari sığortası sistemi tətbiq olunması və icbari sığortadan yayınma halları ilə əlaqədar 30 manat məbləğdə cərimənin tətbiq olunması bu sığorta növünün nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

Weaknesses (zəif) tərəfləri - Respublika üzrə daşınmaz əmlaklara dair vahid mərkəzləşdirilmiş məlumat bazasının mövcud olmaması. Daşınmaz əmlakın icbari sığortası və daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortasında əmlakın həqiqi dəyərinin müəyyən edilməsi və əmlaka dəymiş zərərin vahid qiymətləndirilməsi mexanizmi olmadığından təcrübədə sığortalı ilə sığortaçı arasında mübahisələrin yaranmasına səbəb olur.

Opportunities (imkanlar) - Gözlənilməz hadisələrin əmlaka vurduğu zərərin sığorta şirkəti tərəfindən qarşılınması. Maddi itkiyə məruz qalmış vətəndaşın yaranan problemlərin mənfi təsiri ilə mənəvi və psixoloji sarsıntı yaşamasının da qarşısını almış olur.

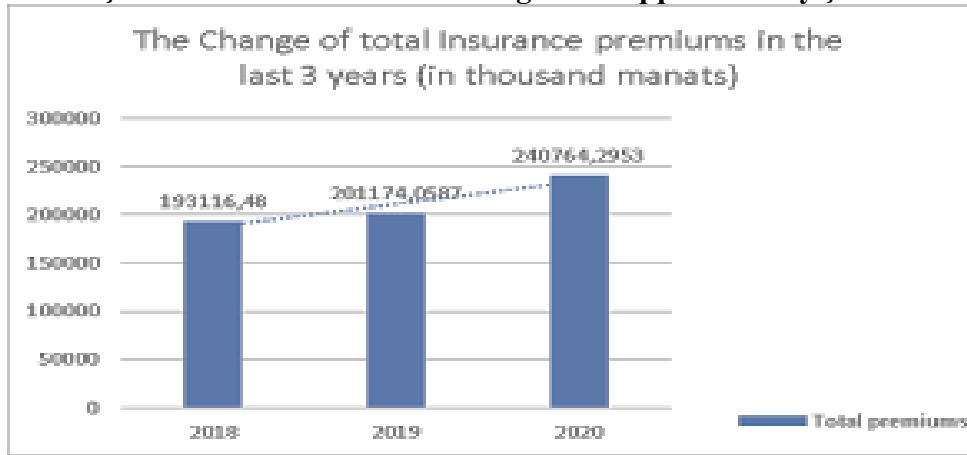
Threats (təhlükələr) - Əksər hallarda sığorta müqaviləsində daşınmaz əmlakın icbari sığortası üzrə sığorta məbləği sığorta dəyərinə az məbləğdə müəyyən edilir. Lakin sığorta qanunda və sığorta müqaviləsində qismən sığorta barəsində qeydin olmaması səbəbindən sığortaçı sığorta ödənişini tam həcmdə həyata keçirmək məcburiyyətində olur.

Şəxsi sığorta könüllü formada həyata keçirilən fəaliyyət sahələrindəndir. Həmçinin, şəxsi sığorta şəxslər tərəfindən həyatın sığorta etdirilməsidir. Həyat sığortası üzrə müqavilə əsasən fiziki şəxslərlə bağlanılır. Burada 3 əsas amil meyar olaraq götürülür: sığortalananların yaşı, sığortalananların sağlamlıq səviyyəsi, sığortalananların vətəndaşlığı. Şəxsi sığortanın obyektləri qismində sığortalının həyatı, sağlamlığı, əmək qabiliyyəti və pensiya təminatı ilə əlaqədar əmlak mənafeləri aid edilir. Sığorta müqaviləsinə görə sığortalanmış şəxs öldükdə sığorta məbləği əvvəlcədən təyin olunmuş şəxsə ödənilir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, AFR, Yaponiya, Böyük Britaniya və s.) şəxsi sığorta, digər sığorta sektorları arasında toplanan mükafatların həcmi baxımından ilk sırada dayanır. ABŞ-da həyatın sığortalanması şəraitində ən iri şirkətlərin xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, sığorta şirkətləri müxtəlif pensiya fondlarına milyardlarla vəsait cəlb edirlər. Şəxsi sığorta mühüm sosial funksiyanı yerinə yetirərək hər bir şəxsin maraqlarına təsir göstərir. Əhalinin gəlirlərinin çox böyük hissəsi dövlət sosial sığortası və pensiya təminatı şəklində (sosial sığorta və pensiya) reallaşdırılmasına yardım göstərir.

Həyatın sığorta olunması, sığorta etdirən şəxsin həyatını itirməsi və ya müəyyən müddətə qədər yaşaması zamanı sığorta şirkəti tərəfindən üçüncü şəxsə və ya sığorta olunan şəxsə sığorta mükafatı dəyərində müəyyən olunmuş məbləğin ödənilməsinə nəzərdə tutur. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri arasında Atəşgah Həyat Sığorta, Qala Həyat Sığorta, Paşa Həyat Sığorta şirkətləri ixtisaslaşmışdır.

Şəkil 4: Son 3 il üzrə ümumi sığorta haqqlarının dəyişməsi

Mənbə: (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3677749)

Şəxsi sığortadan danışarkən bir neçə növlərini qeyd etmək lazımdır. Uşaqların sığortalanması, nigahın sığortalanması, bədbəxt hadisələrdən sığorta, sənişinlərin sığortası və s. Şəxsi sığortadan söhbət gedərkən, qeyd olunmalı əsas məsələlərdən biri uşaqların sığortalanmasıdır. Bu demək olar ki, dünya ölkələrinin çoxunda tətbiq olunur. Şəxsi sığortadan söhbət gedərkən, qeyd olunmalı əsas məsələlərdən biri uşaqların sığortalanmasıdır. Bu sığorta növü doğulduğu gündən başlayaraq 15 yaşına qədər olan bütün uşaqlar daxil edilir. Sığorta müddəti əsasən 6 aydan 15 ilə

qədər ola bilər. Uşaqların sığorta müqaviləsi istənilən sığorta məbləği üzrə bağlana bilər (İbrahimov E.R. və başqaları, 2017).

Ölkə əhalisinin həyatında mühüm rola malik sığorta formalarından biri də nigahın sığorta etdirilməsidir. Belə ki, nigah yaşına çatana qədər hər bir fərd sığortalanırlar və nigaha daxil olanda onlara sığorta məbləği ödənilir. Nigahın sığorta etdirilməsi üzrə müqavilə 18 yaşından 72 yaşına qədər olan vətəndaşlarla bağlanılır. Sığorta olunmuş vətəndaşın yaşı 75-i keçməməlidir. Sığortalanmış şəxsə sığorta məbləği rəsmi nigaha daxil olması ilə əlaqədar olaraq sığorta müddəti bitdikdən sonra ödənilir.

Bədbəxt hadisələrdən sığorta şəxsi sığortanın geniş yayılmış növlərindən hesab olunur. Bədbəxt hadisələrdən sığortanın əsas məqsədi sığorta olunmuş şəxslərin, onların ailə üzvlərinin sağlamlığa dəymiş zərərin ödənilməsindən ibarətdir. Bədbəxt hadisələrdən sığortanın qanunla müəyyən olunmuş icbari sığorta və kommersiyaya əsaslanan könüllü sığorta kimi növləri vardır.

Bədbəxt hadisələrdən icbari sığortanın əhatə dairəsi iş yerində və ya iş müddətində istehsal travması və peşə xəstəlikləri nəticəsində dəymiş zərərin işə götürən tərəfindən sığorta haqqlarını tam ölçüyə uyğun olaraq ödənilməsidir.

İstehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrdən sığorta demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində mövcuddur və əsasən əhalinin sosial müdafiəsinə istiqamətlənib. Xidməti borcunu yerinə yetirən zaman sığorta olunmuş şəxsin travma, şikəstlik, bədən xəsarəti alması nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi və ya vəfat etməsi hallarına görə sığorta ödənişləri, vəzifə maaşı və minimum əmək haqqı əsasında təyin olunur (<https://isb.az/wp-content/uploads/2015/03/chixarish.pdf>).

Bədbəxt hadisələrdən icbari sığortanın üçüncü istiqamətini hava, dəmir yolu, su və avtomobil nəqliyyatı eləcə də beynəlxalq və turist marşrutları üzrə daşınan sərnişinlərin icbari şəxsi sığortası təşkil edir. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığortanın aşağıdakı verilmiş cədvəldə illər üzrə yığım ödənişini və bazar potensialını nəzərdən keçirək:

Cədvəl 5: İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta

İllər	Cari yığım	Ödənişlər
2016	31,249,000 ₼	4,009,000 ₼
2017	33,165,000 ₼	4,226,000 ₼
2018	35,293,000 ₼	3,136,000 ₼
2019	48,113,000 ₼	3.101.000 ₼
Bazarın potensialı		Əhatə dairəsi
~ 100,000,000 ₼		~ 48%

Mənbə: (<https://isb.az/dasinmaz-emlak-in-icbari-sigortasi/> əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Bədbəxt hadisələrdən könüllü sığortanın formalarına ilk növbədə bədbəxt hadisələrdən fərdi və kollektiv şəkildə sığortalanmanı qeyd etmək lazımdır. Avtonəqliyyat vasitəsilə sığorta olunmuş şəxsə dəymiş zərərin vahid qiymətləndirilməsi metodologiyası olmadığından bu hal zərərçəkənlə sığortaçı arasında zərərin məbləğinin müəyyən edilməsində problemlərin yaşanmasına səbəb olur. Şəxsi sığorta məhsulları barəsində əhalinin maariflənmə səviyyəsi, təbliğat-təşviqat tədbirləri lazımi səviyyədə görülməmişdir.

Bazar infrastrukturunun formalaşdırılması, məhsul istehsalı və istehsal müəssisələrinin inkişafına dövlətin təsir dairəsinin azalması, ölkəmizdə sığorta bazarının formalaşdırılması prosesinin, fiziki və hüquqi şəxslərə təklif olunan sığorta xidməti növlərinin dəyişməsinə əsaslı şəkildə təsir edir. Əhali öz həyatını sığortalaması ilə özünün sosial müdafiəsi üçün imkan yaranır. Sığorta olunan şəxs, bunların köməyi ilə özlərinin həyat fəaliyyətlərinin sabitləşdirilməsi sahəsində sosial və maliyyə vəziyyətlərini yaxşılaşdırma bilirlər.

Şəxsi sığortanın insanların həm sağlamlığı baxımından, həm də həyat təhlükəsizliyi baxımından çox vacibdir. Bu sığortanın əhali arasında böyük rəğbətlə qarşılınmasında sistemin şəffaflığı, regionlar üzrə qiymətləndirmənin olması önəmli məsələlərdən hesab olunur (Xudiyev N.N., 2015).

2.2. Ölkəmizdə təkrarsığorta bazarının tədqiqi

Təkrarsığorta – sığortaçının sığortaladığı riskləri müqavilə əsasında tam və ya qismən digər sığortaçı (təkrarsığortaçı) arasında bölüşdürməsi və ya ötürülməsi kimi başa düşülür. Təkrarsığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş və beynəlxalq sığorta təcrübəsinə əsaslanaraq tətbiq olunur. Təkrarsığortanın iqtisadi münasibətlər sistemində əhəmiyyəti eyni riskə görə məsuliyyətin bir neçə sığortaçı arasında bölüşdürülməsindən ibarətdir. Sığortaçı ilə təkrarsığortaçı arasında bağlanan təkrarsığorta müqaviləsinə əsasən sığortalı onun qarşısında tam həcmdə məsuliyyət daşıyan sığortaçı ilə əlaqədə olur və baş verə biləcək sığorta hadisələrinə görə sığorta ödənişlərinin verilməsi həmin sığortaçı tərəfindən həyata keçirilir.

Təkrarsığorta müqaviləsinə bağlanmış sığortaçı sığorta müqaviləsinə görə sığortalı qarşısında götürdüyü öhdəliklərə görə tam həcmdə məsuliyyət daşıyır. Təkrarsığorta geniş risk qruplarına qarşı effektiv bir qorumanı təmin edən vasitədir. Müasir sığorta sistemində təkrarsığortanın əhəmiyyəti:

- Sığortaçının riskləri qəbul etməsi üçün əlavə maliyyə tutumunun (kapitalının) yaradılması;
- Sığortaya qəbul edilmiş riskin (və ya risklərin) yenidən bölüşdürülməsi;
- Hər bir hesabat dövrü ərzində sığortaçının fəaliyyətinin nəticələrinin balanslaşdırılmasının təmin etmək;
- Sığortaçının vergi planlaşdırılmasında iştirak etməsi;
- Sığortaçının aktivlərinin toplanılması üçün şəraitin yaradılması;
- Sığortaçının ödəmə qabiliyyəti göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına təsir etmək;

Təkrarsığorta şirkətləri tərəfindən aparılmış obyektlərin sığorta dəyərinin göstərilməsində əsas məqsəd müəssisələrin imzaladığı müqavilələrlə öz üzərinə götürdüyü vəzifə və məsuliyyətin tam həcmdə göstərilməsidir. Təkrarsığorta şirkətlərinin maliyyə təhlili zamanı bir sıra nisbi göstəricilərdən istifadə olunur. Təkrarsığorta müəssisələrinin rentabelliyyətinin tapılmasında balans mənfəətinin müəssisəsinin nizamnamə kapitalına nisbətini və ya müəssisəsinin təkrarsığorta fəaliyyətindən yaranmış xərclərinin nisbətini hesablamaq lazımdır. Təkrarsığorta

brokeri təkrarsığorta üzrə sığortaçı ilə təkrar sığortalı arasında vasitəçilik fəaliyyətini həyata keçirir (Abbasov İ və Həsənov.İ.C., 2013).

Təkrarsığorta fəaliyyətinin nəzarətə alınması təkcə təkrarsığorta müqaviləsinin tərəfləri olan təkrarsığortaçı və sığortaçıları deyil, sığorta etdirənləri, ümumilikdə cəmiyyətin qorunmasını təmin edir. Təkrarsığortaya verilən risklər onların Azərbaycan Respublikasının sığortaçılarında 50% - dən az olmamaqla, o cümlədən müvafiq dövlət sığorta orqanında 25% - dən az olmamaqla sığortalanır. Təkrarsığortada bir sıra prinsiplərdən istifadə edilir.

Sığorta müqavilələri üzrə etibarlı sayılan və təkrarsığorta razılaşmalarında qeyd olunan maksimum yaxşı niyyət prinsipi sedent şirkətin təkrarsığorta şirkətinə ötürəcək risklərlə bağlı bütün maddi xüsusiyyətlərini izah edir. Sedent şirkətin risklə əlaqəli məlumatları təkrarsığorta şirkətindən gizlətməsi və ya səhv olaraq şirkətə açıqlaması yolverilməzdir. Sığorta şirkətləri bir sıra səbəblərdən dolayı yolla təkrarsığortaya üz tutur. Buraya riskin genişlənməsi, sığortaçının iri həcmli müqavilələrə imza atıb nüfuzunu artırması, sığortaçının maliyyə gəlir və xərclərini balanslaşdırması, sığortaçının təbii fəlakətlərə qarşı öz öhdəliyini paylaşmasından ibarətdir. Təkrarsığorta elə bir vasitədir ki, sığortaçılar özlərini sığorta etdirməklə, qarşılaya biləcəkləri risklərdən qat-qat artığını öhdələrinə götürür.

Qarışıq təkrarsığorta riskin maliyyələşdirilməsinə əsaslanan ənənəvi mütənasib və ya qeyri-mütənasib təkrarsığorta bölmələrini əhatə edir. Mütənasib təkrarsığorta müqavilələri üzrə tərəflərin öhdəliklərinin müəyyən edilməsi üzrə geniş yayılmış növüdür. Mütənasib təkrarsığortada təkrarsığorta haqqının ödənilməsi və sığortaçının iştirak payının müəyyənləşdirilməsi razılaşdırılmış nisbətlərlə (faizlərlə) ölçülür. Qeyri-mütənasib təkrarsığortada sığortaçı baş vermiş zərərlərin ödənişini tam şəkildə həyata keçirdiyi vaxtda üstünlük əldə etmiş olur. Qeyri-mütənasib obliqator təkrarsığorta müqavilələrində depozit haqqından və bərpaedici haqqdan istifadə edilir. Depozit haqqı təkrar sığorta müqaviləsi bağlandıqda sığortaçı tərəfindən ödənilən təkrar sığorta haqqının minimum kəmiyyətini əks etdirir.

Bərpaedici haqq qeyri - mütənasib təkrarsığorta müqavilələrinə görə sığortaçı tərəfindən təkrarsığortaçıya ödənilməli olan təkrarsığorta haqqıdır və təkrar sığorta ödənişləri verildikdən sonra təkrarsığorta limitinin tamamilə azalması hallarında verilir. Təkrarsığorta üzrə limit məbləği maksimum olub, təkrarsığorta müqaviləsində müəyyənləşdirilmiş təkrarsığorta ödənişini (ödənişləri) həyata keçirən təkrarsığortaçının öhdəliyi şəklində formalaşır.

Cədvəl 6: AZRE təkrarsığorta ASC- nin 2020 – ci il üzrə hesabatı

Gəlirlər	Məbləğ
Əsas əməliyyat gəliri:	58 564 966,02
birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları	
təkrarsığorta üzrə təkrarsığorta haqları	57 801 346,02
sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı	604 980,96
üzrə təkrarsığortaya verilmiş müqavilələr üzrə komissyon muzzdlar üzrə	158 639,04
Xalis sığorta ehtiyatlarının dəyişməsi (müsbət və ya mənfi) İntestisiya gəlirləri üzrə	-3 940 624,80
Subroqasiya gəlirləri	5 529 073,48
Sair gəlirlər	176 266,24
CƏMİ GƏLİRLƏR	60 383 040,06
Xərclər	
Əsas əməliyyat xərcləri:	18 633 861,77
sığorta ödənişləri və sığorta məbləğləri üzrə qaytarılan sığorta haqları üzrə	8 183 508,47
tənzimləmə xərcləri	174 714,34
təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqları üzrə qarşısialınma tədbirləri fonduna ayırmalar	200,00
üzrə sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər	10 275 438,96
İşlərin aparılması xərcləri	
Sair xərclər	9 594 091,40
	209 631,69
CƏMİ XƏRCLƏR	28 437 584,86
Maliyyə mənfəəti (zərəri)	31 945 455,2
Mənfəətin nizamnamə kapitalına yönəldilən hissəsi Vergiqoyulmadan əvvəl mənfəət (zərər)	0
	31 945 455,20
	6 359 056,54
	25 586 398,66

2020 - ci il 4 dekabr tarixində A.M. Best Reyting Agentliyi “AzRe Təkrarsığorta ASC” şirkətinin maliyyə dayanıqlığı reytingini “B+”, uzunmüddətli kredit reytingini isə “bbb-” olaraq dəyərləndirib. Hər iki reyting üzrə proqnoz “pozitiv” kimi qiymətləndirmişdir. Bu, Azərbaycanın maliyyə bazarında ən yüksək reyting göstəricilərindən biridir. (<https://azre.az/az/pages/6>).

Effektiv təkrarsığorta nəzarətin mühüm funksiyalarından biri kimi sığortaçıların və təkrarsığortaçıların kapitalının qorunmasına yardım edir. Dünya miqyasında təkrarsığorta fəaliyyətinə nəzarət edən, ümumi iş prinsiplərini hazırlayan bir neçə təşkilat vardır. Bunlara İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatını (OECD), Beynəlxalq Sığorta Nəzarəti Birliyini (IAIS) göstərmək olar. Bu təşkilatlar təkrarsığorta şirkətlərinin nəzarəti mövzusunda tədqiqatlar aparmış və ümumi olaraq nəzarət standartları hazırlamışlar. Sığorta hadisələri məcmusu ilə əlaqədar birbaşa sığorta müqaviləsi üzrə zərər baş verdikdə təkrar sığortaçının öhdəliyinin maksimal mümkün məbləğini müəyyən edir.

Təkrarsığortanın məqsədi riskləri paylaşmaq, məsuliyyəti bölüşmək və zərəərə ortaq olmaqdır. Risklərin sığorta bazarında bölüşdürülməsi ilə sığorta bazarının fəaliyyətinə fayda verir. Təkrarsığorta bütöv ictimai istehsal proseslərində meydana gələn maddi itkilərin əvəzinin ödənilməsi üçün zəmanət verir. Normal təkrar istehsal prosesinin zəruri edən şərtlərdən biri də istehsalın fasiləsizliyidir. Təbii fəlakətlər insan iradəsindən birbaşa asılı olmayaraq baş verir və onların ağır nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə sığorta müdafiəsindən əsasən də təkrarsığortadan istifadə olunur.

Sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətliyində təkrar sığortanın zəruriliyi və əhəmiyyətini nəzərə alaraq, təkrarsığortanın inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi əsas amillərdən biridir. Strateji Yol Xəritəsində 2020-2025-ci illər üzrə strateji baxış, müxtəlif tədbirlər planı müəyyən edilmişdir. Sığorta və

təkrarsığorta bazarının bazasını formalaşdıran maliyyə sahəsinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 5 strateji hədəf və 16 prioritet təyin edilmişdir.

Təkrarsığorta sahəsinin həlli baxımından təkrarsığorta istiqamətində fəaliyyət göstərən şirkətlərin kapitallaşması, müəssisələrin aktivlərinin sağlamlaşdırılması, təkrarsığorta bazarının inkişafını təmin edir. Təkrarsığorta sisteminin təkmilləşməsi sığorta resurslarının və nizamnamə kapitalının investisiya qoyuluşlarına yönəlməsindən və effektivliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Əhalinin təkrarsığorta mədəniyyəti üzrə maarifləndirilməsi və bu sahədə biliklərinin artırılması məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə edilməsi və əhatəli izahatların daha effektiv və intensiv şəkildə təşkil edilməsi öz növbəsində təkrarsığorta sisteminin təkmilləşdirilməsinin digər vacib şərti hesab olunur.

Təkrarsığorta üzrə müqavilələrinin xüsusiyyətini müəyyən edən təkrarsığortanın müxtəlif növləri və formaları var. Sığortada qəbul edilən risklər üzrə sığorta məbləğlərinin əhəmiyyətli dərəcədə çox olduğunu nəzərə alaraq, təkrarsığortaçının iştirakı adətən məsuliyyətin müəyyən limiti ilə məhdudlaşdırılır. Fakultativ təkrarsığorta tərəflərin razılığı şəraitində bütün zəruri şərtlərə malik müstəqil təkrarsığorta müqaviləsinin bağlanması əsasında həyata keçirilir. Fakultativ təkrarsığorta haqqında birbaşa sığortaçının təklifi risk barədə bütün zəruri məlumatları saxlamalıdır ki, bunun əsasında təkrarsığortaçı da riskin düzgün qiymətləndirilməsini həyata keçirmiş olsun.

Təkrarsığortaçı razılaşdırılmış riskləri təkrarsığorta üzrə qəbul etməyə borcludur və təkrarsığortanın ayrı-ayrı sığorta müqavilələrinin bağlanılmasının hər bir konkret halında cavabdehlik daşımır. Birbaşa sığortaçı təkrarsığortaçı ilə razılaşdırılmış səlahiyyətli anderrayterlə sığorta şərtləri hüduddlarında olan riskləri özünün mülahizələri ilə qəbul etmək, sığorta haqqını müəyyənləşdirmək, təkrarsığorta üzrə bağlanmış sığorta müqavilələrinin idarə edilməsi üzrə zəruri tədbirləri həyata keçirmək, sığortaçının və təkrarsığortaçının ümumi mənafeyi üçün zərərləri tənzim etmək hüququna malikdir. Obliqator təkrarsığorta bağlandıqda tərəflər təkrarsığorta müddəti ərzində əmələ gələn zərərlərə münasibətdə və ya təkrarsığorta müddəti ərzində sığortaya qəbul edilən risklərlə münasibətdə

təkrarsığorta təminatının hansı şərtlərlə verilməsini razılaşdırmalıdır (Abbasov İ və Həsənov.İ.C., 2013).

2.3. Milli sığorta bazarının xarici dövlətlərin sığorta bazarları ilə müqayisəli təhlili

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal münasibətlərinin inkişafında, maddi nemətlərin bölgüsü prosesində dövlətin inzibati təsirinin kəskin surətdə azaldılması, milli sığorta bazarının yaranması prosesini və inkişaf istiqamətlərini kəskin surətdə dəyişdirmiş oldu. Sığorta bazarının əsas istiqaməti gələcəkdə onun daha da inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın sabitliyi və yüksəldilməsi, respublikanın ümumi daxili məhsulunda sığortanın payının artırılmasıdır. Ölkədə sığorta xidmətinin təkmilləşdirilməsində sığorta bazarının formalaşması və hüquqi bazasının yaranması vacib məsələ hesab olunur. Sığorta bazarının inkişafı mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisənin əhaliyə, təşkilatlara göstərilən sığorta xidmətlərinin artırılmasında bütün sığorta təşkilatları üçün eyni şəraitin yaradılması, sığortalılar qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, sığortalıların və bazarının peşəkar iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafeələrinin qorunması ilə təmin edilməlidir.

Azərbaycanda sığorta bazarının inkişaf tendensiyası bir sıra vacib amillərlə bağlıdır - ölkədə mövcud olan ümumi sosial-iqtisadi şərait, müştərilərin ödəniş qabiliyyətliliyi, dövlət tənzimlənməsi və s. Milli sığorta bazarının qarşısında duran vəzifələrindən biri də sığortanın icbari və könüllü növlərinin inkişafı və stimullaşdırılmasıdır. İcbari sığorta sistemi büdcə vəsaitlərinin minimum xərcləri ilə dövlətin maraqlarını təbii fəlakətlərdən və qəzalardan effektiv müdafiə edir. Bu məqsədlə müvafiq obyektlərin inventarizasiyasını aparmaq və sığorta müdafiəsinin həyata keçirilməsi mənbələrinin axtarılması zəruridir.

Sığortaçının maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə təsir göstərən amillərin iki qrupu mövcuddur: xarici və daxili amillər. Xarici amillər sığorta təşkilatından, onun işinin səmərəliliyindən asılı olamayan amillərdir. Bu qrupa daxil olan amillərə müxtəlif iqtisadi, siyasi və s. amillər aiddir. Maliyyə sabitliyini təmin etmək problemi iki şəkildə nəzərdən keçirilir. Hər hansı bir dövrdə vəsait çatışmazlığının

dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, gəlirlərin keçmiş tarif dövrünə olan xərclərinin nisbəti. Sığortaçı öz maliyyə sabitliyini təmin etməyə borcludur. Maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün tələb olunan kapital və sığorta ehtiyatlarının mövcudluğu, səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş məcburi norma və hədlərin yerinə yetirilməsidir (Əliyev A., 2019). Ümumiyyətlə, ölkəmizdə sığorta sisteminin inkişafı və onun dünya sığorta bazarı ilə qarşılıqlı əlaqəsinin sürətləndirilməsi üçün bir sıra məsələlərə diqqət edilməlidir:

- Ölkənin sığorta, maliyyə, investisiya fəaliyyəti sahələrində başlıca istiqamətləri müəyyən edilməli və sığorta şirkətlərinin vergiyə cəlb etmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolu ilə sığorta vəsaitlərinin hərəkəti üzərində səmərəli dövlət nəzarəti mexanizmi işlənilib hazırlanmalı.

- Beynəlxalq sığorta bazarının qloballaşması meyillərinin tədqiqi əsasında milli sığorta bazarında təkrarsığorta institutunun davamlı inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməli;

- Milli sığorta şirkətlərinin maliyyə strategiyası, proqnozlaşdırılması metodikasının işlənilib hazırlanmasının uçot və statistika üzrə müvafiq beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılmalı;

- Sığorta ehtiyatlarının və nizamnamə kapitalının investisiyaya yönəldilmiş hissəsinin artımı, səmərəliliyinin yüksəldilməsi və əhalinin sığorta mədəniyyəti sahəsində maarifləndirilməsinin təmin edilməsi üçün kütləvi informasiya vasitələri ilə geniş izahat işlərinin daha səmərəli və intensiv aparılması;

Sığorta prosesinin inkişafını dayandıran başlıca səbəblərdən biri kimi həmin sahədə olan inhisarçılıqdır. Beynəlxalq təcrübədə həyat sığortası müqavilələri əsasən uzun müddətli təşkil olunur. Ölkəmizin sığorta bazarında imzalanan həyat sığorta müqavilələrinə nəzər salsaq görürük ki, qısa müddətli həyata keçirilir. Burada əsas səbəb cəmiyyətin hələ də uzun müddətə həyata keçirilən həyat sığorta məhsullarına güvənməməsidir. 2020-ci ilin birinci yarısına görə sığorta sektorunda göstəricilər heç də yüksək sayılmır. Ümumi olaraq mənfəət göstəricisi 61,258 milyon manat təşkil edib. Bu da 2019-cu ilin birinci yarısının göstəricisindən 19,7% azdır. Bu haqqda Azərbaycan Mərkəzi Bankının maliyyə hesabatında qeyd edilir.

2020-ci ilin birinci yarısında sığorta yığımlarının həcmi 400 milyon 959 min manat təşkil edib. 2019-cu ilin dövrü ilə müqayisədə sığorta yığımları 39 milyon 623 min manat və ya 10,9% artım deməkdir.

Şəkil 5: Sığorta şirkətlərinin bazar payı

QEYRİ-HƏYAT SİĞORTA ŞİRKƏTLƏRİNİN YIĞIMLAR ÜZRƏ BAZAR PAYLARI 2019/2020-Cİ İLLƏR ÜZRƏ İLLİK GÖSTƏRİCİLƏR					
Şirkətlər	2019 Yığım AZN	2020 Yığım AZN	2019 Bazar payı	2020 Bazar payı	2019/2020 Dinamika
“Paşa Sığorta” ASC	150 176,91	163 453,36	38%	39%	9%
Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	49 066,51	49 122,29	12%	12%	0%
“Qala Sığorta” ASC	26 786,91	32 838,18	7%	8%	23%
“Xalq Sığorta” ASC	28 340,23	31 181,96	7%	7%	10%
“Meqa Sığorta” ASC	21 815,17	28 614,55	5%	7%	31%
“Atəşgah” Sığorta ASC	36 883,80	25 357,86	9%	6%	-31%
“İpək Yolu Sığorta” ASC	18 495,23	17 320,41	5%	4%	-6%
“A-Qroup Sığorta Şirkəti” ASC	15 124,51	17 054,06	4%	4%	13%
“Azsığorta” ASC	15 288,88	15 912,59	4%	4%	4%
“AtaSığorta” ASC	18 093,56	13 889,37	5%	3%	-23%
“Günay Sığorta” ASC	7 222,01	9 044,95	2%	2%	25%
“Azərbaycan Sənaye Sığorta” ASC	5 631,55	9 042,29	1%	2%	61%
“Bakı Sığorta” ASC	1 140,11	2 062,45	0,3%	0,5%	81%
“Naxçıvansığorta” ASC	546,17	1 671,11	0,1%	0,4%	206%
“Rəvan Sığorta” ASC	3 185,05	1 077,92	1%	0,3%	-66%
Total					
Qeyri Həyat	397 796,63	417 643,34	100%	100%	

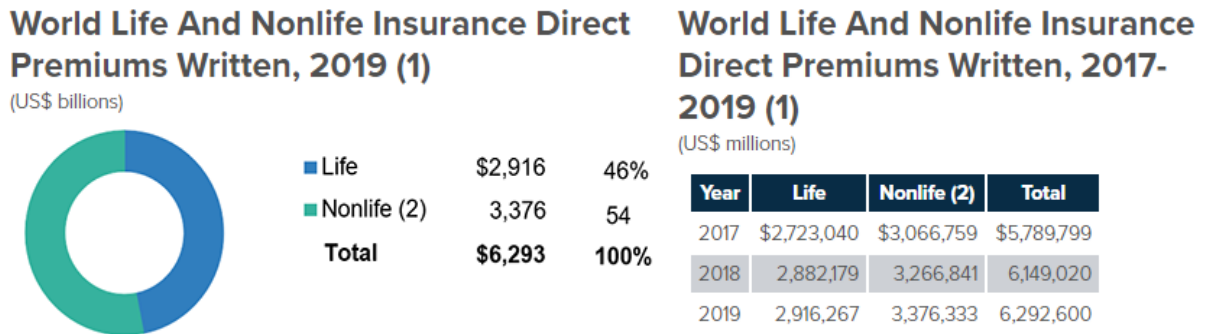
Mənbə: (<https://www.kommersant.az/news/bank/31286.html>)

Ölkəmizdə sığorta bazarının kapitallaşması aşağı səviyyədədir. Sığorta şirkətlərinin riskləri qəbuletmə imkanlarının məhdudlaşması baxımından öz təsirini göstərir. Hazırda ölkə üzrə sığortaçıların nizamnamə kapitalının məcmu məbləği təxminən 300 milyon manat təşkil edir. Bu məbləğ orta səviyyəli bir Avropanın sığorta kapitalı ilə müqayisə də kifayət qədər aşağıdır. “Swiss Life” sığorta şirkətinin səhm kapitalı təxminən 700 milyon avro məbləğində təşkil edir. Həmin ehtiyatlar hər bir sığorta növü üzrə toplanan sığorta haqları hesabına ayrı-ayrılıqda formalaşır.

Swiss Re-nin 2019-cu ildə 147 ölkə üzrə ən böyük 88 bazar haqqında ətraflı sığorta araşdırmasına görə dünya ölkələri üzrə sığorta haqları 2019-cu ildə inflyasiya nəzərə alınmaqla 2,9% artaraq 6,3 trilyon dollara yüksəlmişdir. Qeyri-həyat sığorta

mükafatları isə 2019-cu ildə inflyasiya artım səviyyəsindən yuxarıda 3,5 % təşkil edir.

Şəkil 6: Həyat və qeyri – həyat sığorta mükafatları

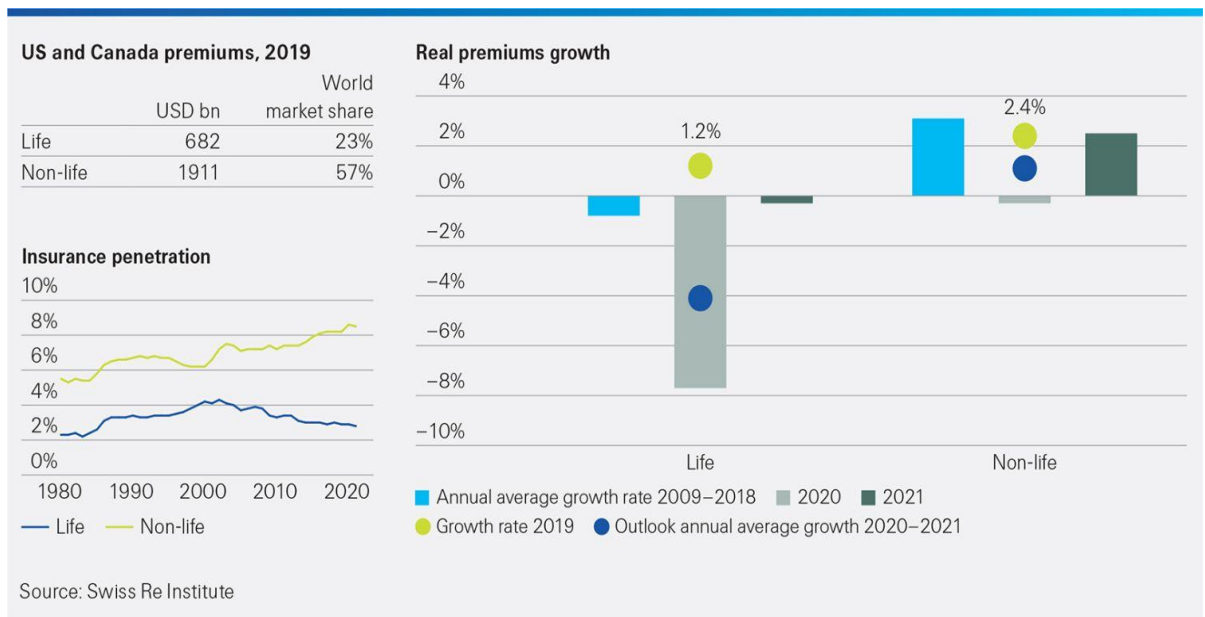

Mənbə: (<https://www.iii.org/article/world-insurance>)

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında sığorta sisteminin inkişafında dünya ölkələrinin təcrübəsindən geniş istifadə olunur. Dünyada bir çox böyük sığorta bazarları mövcuddur ki, bunların fəaliyyəti ölkəmiz üçün təcrübə mənbəyidir. Beynəlxalq sığorta bazarlarına aşağıdakılar aiddir:

ABŞ və Kanada - ABŞ-da 2019-cu ildə annuitet sığorta satışları üzrə artım 1.2% -ə qədər kiçilmişdir. Həmçinin 2020-ci ildə COVID-19 səbəbiylə iqtisadi artım, artan işsizlik, maliyyə bazarı dəyişkənliyi və paylanmanın pozulması xüsusilə ABŞ fərdi və qrup həyat mükafatlarının artımına və Kanadadakı ümumi həyat sektorunun artmasına mənfi təsir göstərmişdir. 1 yanvar 2020-ci il tarixindən etibarən ABŞ-da həyat sığortası məcburi şəkildə həyata keçirilir.

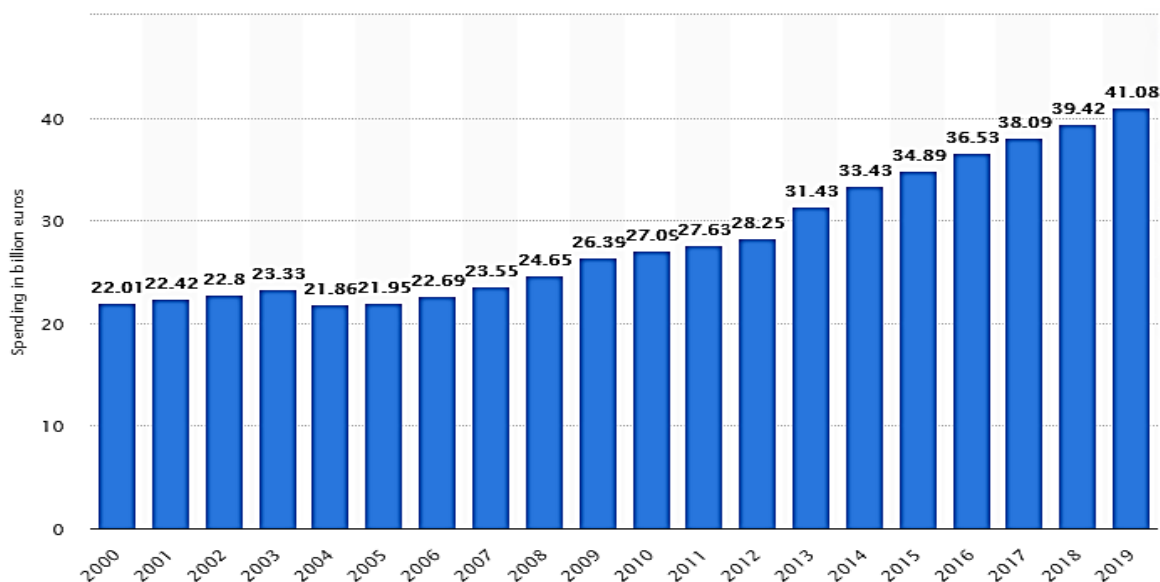
Diqram 3. ABŞ və Kanadanın həyat və qeyri –həyat sığortası üzrə mükafatların həcmi

Mənbə: (<https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2020-04/us-canada.html>)

Almaniya – Almaniyanın sığorta bazarı böyükdür. Sığorta sektorundakı insanların məşğulluğu əlaqəli rəqəmlərlə, müxtəlif növ siyasətlərin sayını göstərən statistik məlumatlarla göstərilir. Almaniyanın sığorta şirkətlərinin marketing strategiyası yalnız yeni müştəri qazanmağa və ya mövcud olanları əlavə sığorta məhsullarını satın alma imkanını xəbərdar etməyə deyil, həm də müsbət imic qurmağa yönəlmişdir. Müştəri sorğularına cavab keyfiyyəti və sürəti satış həcmi təyin edən əsas amillərdən biridir. Almaniya keçirilən sorğu nəticəsində respondentlərin 23 % - i Allianz şirkətinin məhsullarından məmnun olublar.

Diagram 4. Almaniya 2000-2019 –cu illər üzrə tibbi sığorta xərcləri

Mənbə: (<https://www.statista.com/statistics/582347/statutory-health-insurance-spending-medical-treatment-germany/>)

Almaniya ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziya alan 2157 sığorta şirkəti vardır ki, onlardan da 32- si təkrarsığorta şirkətlərinin payına düşür. Onların fəaliyyəti federal sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən tənzimlənir. Almaniyanın sığorta qanunvericiliyinə görə əgər sığorta şirkəti qeyri-həyat sığorta sahəsi ilə məşğul olursa, həyat sığorta sahəsi ilə məşğul ola bilməz. Burada əsas məqsəd xüsusi sosial əhəmiyyətə malik olan həyat sığorta sektorunu yarana biləcək risklərdən qorumaqdır. Almaniya sığortaçıları sığorta məbləğləri miqdarında vergi

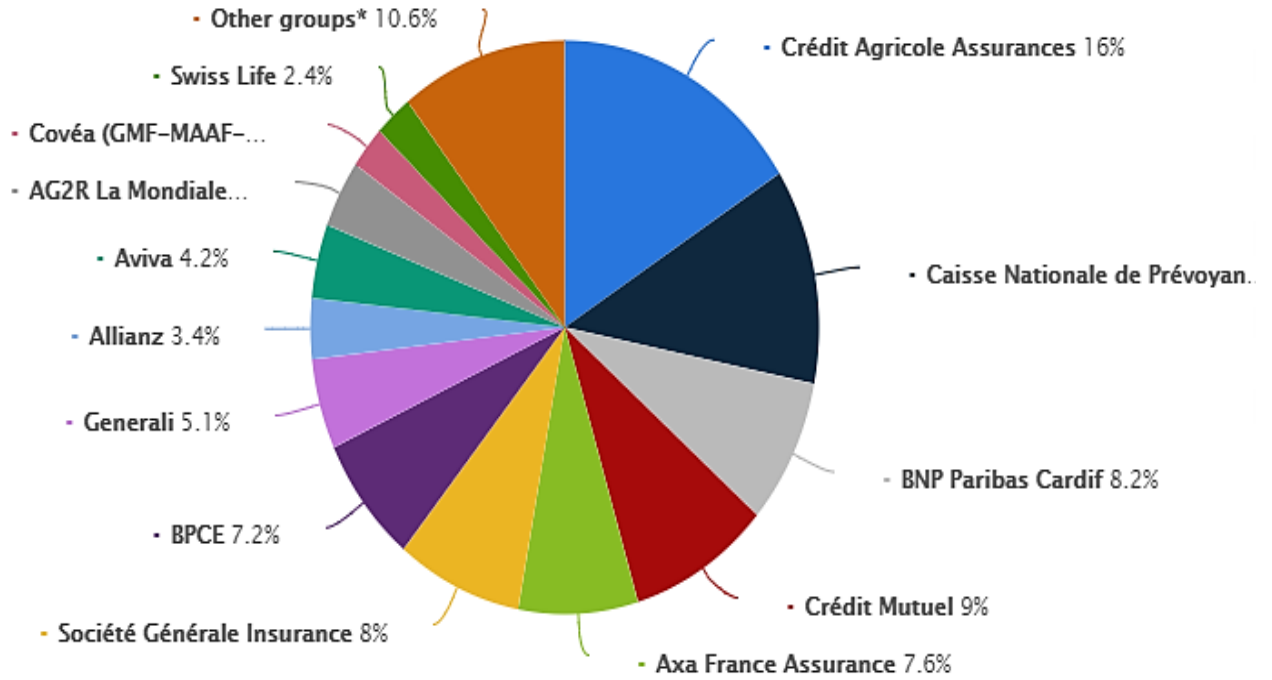
ödəyirlər. Sığortalı tərəfindən ödənilən verginin həcmi sığorta məbləğindən asılıdır. Həyat sığortası, tibbi sığorta, təkrarsığorta, sosial sığortanın növlərinə vergi tətbiq edilmir. Verginin dərəcəsi əsasən 15% təşkil edir.

Fransa: Fransa sığorta bazarında 571 peşəkar iştirakçı ilə fəaliyyət göstərir. Onlardan 98-i həyat, 360-ı isə qeyri-həyat sığortası ilə məşğul olan sığorta şirkətləridir. 2011-ci ildə müavinətlərin, ödənilmiş tələblərin və geri çəkilmələrin dəyəri təqribən 129,3 milyard avro təşkil etmiş və 2016-cı ilə qədər bu rəqəm 133,7 milyard avroya qədər yüksəlmişdir. Avtomobillərin sığorta gəlirləri 2017-ci ildə 2,6% artaraq 21,3 milyard avroya çatmışdır. Bu, əvvəlki iki maliyyə ilinə nisbətə daha yüksək artım idi.

Təkrarsığortanın xalis birləşdirilmiş əmsalı, 2016-cı ilə görə 2,4% azalaraq 103% olmuşdur. Fransa Sığorta Federasiyası (FFA) bazarın 2019-cu ildə 228 milyard Avro (255,32 milyard ABŞ dolları) ilə bağladığını bildirmişdir. 2018-ci ildə qeydə alınan 219,6 milyard avro 251,17 milyard ABŞ dolları ilə müqayisədə 3,8% artım deməkdir. Tibbi sığorta üzrə mükafatlar 24,8 milyard avro (27,77 milyard ABŞ dolları) təşkil etmişdir. Fransa Sığorta Federasiyası (FFA) üzvü olan sığortaçıların xalis mənfəəti 2018-ci ildəki 12,8 milyard avro (14,64 milyard dollar), 2019-cu ilin sonunda 11,5 milyard avroya (12,54 milyard dollar) qədər 12,5% azalmışdır. Azalan nəticələrə baxmayaraq, Fransa sığorta şirkətləri 2019-cu ildə ödəmə qabiliyyətini qorumağı bacara bilmişlər. Qeyri-həyat sığortaları, həyat fəaliyyəti üçün 259% nisbətə müqayisədə 270% nisbətində yüksək ödəmə qabiliyyətini qoruyub saxlaya bilmişlər.

(<https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2020-04/us-canada.html>., 2020).

Diagram 5: 2019-cu ildə Fransada həyat sığortası mükafatlarının sığorta qrupları üzrə paylanması və kapitallaşması

Mənbə: (<https://www.statista.com/statistics/756308/life-insurance-premiums-and-capitalization-insurance-groups-france/>)

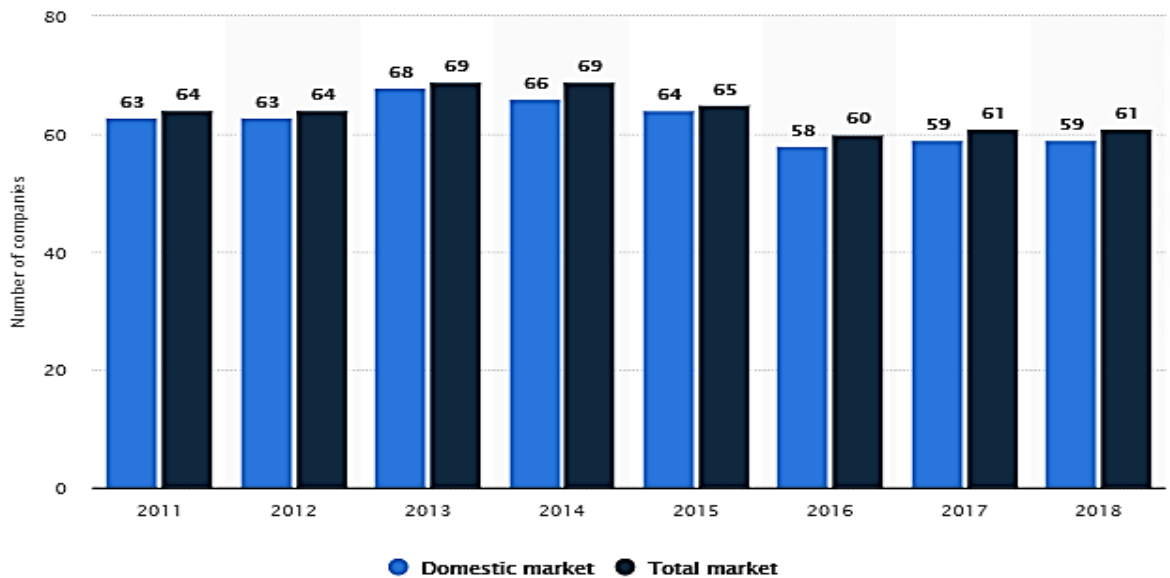
Türkiyə: Türkiyə sığorta bazarında qeyri-həyat sığorta sektoru mükafatların 87% hissəsini təşkil edir. 2016-cı ildə bu ÜDM-in 4.2% paya sahib olması deməkdir. 2016-cı ildə sığorta sektoru 40,5 milyard TL mükafat əldə etmişdir. Türkiyə Sığorta Dərnəyi qanun əsasında yaradılmış olan, bənzərsiz qeyri-hökumət quruluşunun xüsusiyyətlərinə sahib bir təşkilatdır. Dərnəyə cəmi 66 üzv daxildir. Hazırda 40 sığorta şirkəti, 17 pensiya şirkəti, 6 həyat şirkəti və 3 təkrarsığorta şirkətləri fəaliyyət göstərir. 2016-cı ildə 15,600 lisenziyalı sığorta agentləri və 144 sığorta brokəri fəaliyyət göstərmişdir. Qeyri-həyat sığorta sektoru 2019-cu ildə 5,03 milyard qazanc əldə etmişdir ki, bu da əvvəlki illərə nisbətə 54% artım deməkdir. Həyat sığorta sektoru 2,25 milyard TL-lik vəsaitə sahibdir.

Türkiyə sığorta sektorunda inkişaf dövlətə məxsus altı sığorta şirkətinin birləşməsi yolu ilə Türkiyə Sığorta Anonim Şirkətinin yaradılması ilə baş vermişdir. Bu sığortaçıların hamısı əvvəllər dövlət bankları tərəfindən idarə olunmuşdur. Meqa sığorta şirkətinin əsas səhmdarı Türkiyənin Sərvət Fondu hesab edilir. Bu birləşmə Türkiyənin maliyyə sektorundakı ən strateji və əhəmiyyətli

struktur islahatlarından biri olaraq qəbul edilir. Türkiyənin sığorta sektoru əsasən aşağıdakı qanunlar əsasında tənzimlənir:

- 6102 sayılı Ticarət Kodu (sığorta müqavilələri üçün).
- 5684 sayılı sığorta qanunu (korporativ, tənzimləyici və əməliyyat məsələləri üçün).
- 6098 sayılı Borclar Məcəlləsi (ümumi müqavilə qanunu müddəaları üçün).
- Xüsusi pensiya fəaliyyətləri üzrə 4632 sayılı Şəxsi Pensiya Əmanət və İnvestisiya Sistemi Qanunu və onun ikinci dərəcəli qanunvericiliyi.

Diagram 6: 2011-2018-ci illərdə Türkiyədə sığorta bazarında fəaliyyət göstərən şirkətlərin sayı

Mənbə: (<https://www.statista.com/statistics/422027/number-of-companies-operating-turkey-insurance-market/>)

Türkiyə qanunvericiliyinə görə sığorta şirkətlərinin, təkrarsığortaçının və ya sığorta və təkrarsığorta ilə əlaqəli xidmətlər göstərən digər qurumların gəlirləri 2018-2019-cu illərin vergi dövrləri üçün korporativ gəlirlərinin 22%-i dərəcəsində müəssisə vergisinə cəlb olunmuşdur. 2019-cu ilin ilk 10 ayı üçün ümumi mükafatların dəyəri 24% artaraq 54,4 milyard TL-yə (9,5 milyard ABŞ dolları) çatmışdır. Həyat sığortasında böyümə 35,5 %, qeyri-həyat sığortası üçün isə 11% təşkil etmişdir. Hal-hazırda 25 milyard ABŞ dolları dəyərində olan Türkiyə sığorta bazarı üç əsas sahədən təşkil olunub: qeyri-həyat, həyat və özəl pensiyalar. Qeyri-həyat sahəsi 10 milyard ABŞ dolları ilə qiymətləndirilir və bu, Türkiyə sığorta bazarının təxminən 40% -ni təşkil edir (Şenocak A və Kösoğlu M., 2021).

Təhlil göstərir ki, respublikamızda sıgorta bazarının lazımı səviyyədə inkişafını ləngidən əsas amil kimi sıgorta Őirk tl rinin x susı vəsaitlərinin, elc  də mövcud ehtiyatlarının sıgorta bazarının real t labatlarına cavab verm m sidir. Ölkəmizdə sıgorta bazarının inkişafında dünya ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi, müasir tələblərə uygun elektron sıgorta bazar sisteminin qurulması qarşıda duran mühüm vəzifə hesab edilir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SIĞORTA BAZARININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Azərbaycanca icbari və könüllü sığorta bazarları və inkişaf etdirilməsi istiqlamətləri

İcbari sığorta dövlət tərəfindən qanunvericilik əsasında cəmiyyətin maraqlarının təmin edilməsi məqsədilə hüquqi və fiziki şəxslərin sığorta edilməsidir. İcbari sığortalar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu ölkəmizdə daşınmaz əmlakın icbari sığortası, avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası, daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası və sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası sahəsində sığortaçı, sığortalı, sığorta olunanlar və faydalanan şəxslər arasında icbari sığorta növlərinin həyata keçirilməsinin ümumi əsaslarını, aparılması qaydalarını və şərtlərini müəyyən edir. Qanunda nəzərdə tutulmuş icbari sığortanın növləri fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakları ilə bağlı məruz qaldıqları zərərlərin əvəzinin ödənilməsini təmin etmək məqsədi ilə tətbiq edilir.

Bu gün ölkəmizdə icbari sığortaya dair çoxsaylı hüquqi sənədlər mövcuddur. Hansı ki, buraya “Auditorun peşə məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərində qulluq edən şəxslərin icbari sığortası haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında”, “Tibbi sığorta haqqında”, “Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında”, “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Yanğından icbari sığorta haqqında” və s. qanunlar daxildir. İcbari sığorta müqaviləsi sığortaçı tərəfindən müvafiq sığorta şəhadətnaməsinin sığortalıya və ya sığorta olunana verilməsi yolu ilə bağlanır. İcbari sığorta müqaviləsi müddətsiz bağlanılır və sığorta tarifləri isə hər təqvim ili üçün müəyyən olunur (Talibova M., 2019).

Daşınmaz əmlakın icbari sığortası daşınmaz əmlakın yanğın və digər baş vermiş hadisələr nəticəsində zədələnməsi, məhv olması, yaxud hər hansı şəkildə itkisi ilə bağlı dəymiş olan zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədi ilə tətbiq edilir.

Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası əmlakın istismarı, həmin əmlakın ərazisində inşaat, təmir, yenidənqurma və digər işlərin həyata keçirilməsi zamanı üçüncü şəxslərin sağlamlığına, əmlakına dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədi ilə tətbiq edilir.

Avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası mexaniki avtonəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində istifadəsi nəticəsində fiziki şəxslərin sağlamlığına, həmçinin fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakına vurduğu zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə tətbiq edilir.

Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası sərnişin daşıma xidmətini həyata keçirən hava, su, dəmiryolu və avtomobil nəqliyyatı vasitələrində olan sərnişinlərin həyatına və sağlamlığına sığorta hadisəsi nəticəsində zərər dəyməsinə görə sığorta təminatının verilməsi məqsədi ilə tətbiq olunur.

Ölkəmizdə icbari sığorta sisteminin sabit və dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında, eləcə də sığortaçıların hüquqlarının müdafiəsində İcbari Sığorta Bürosunun təsis olunması müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 15 sentyabr tarixli fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti tərəfindən İcbari Sığorta Bürosu yaradılmışdır.

İSB – nin fəaliyyətinin əsas məqsədi zərərçəkən sığorta olunanların və üçüncü şəxslərin maraqlarının müdafiəsini, icbari sığorta sisteminin sabitliyi və inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. İcbari Sığorta Bürosunun iştirakçıları aşağıdakı icbari sığorta fəaliyyəti növlərini həyata keçirirlər (<https://isb.az/buro-haqqinda/>):

- Daşınmaz əmlakın icbari sığortası
- Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası
- Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası
- İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta
- Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası

İcbari Sığorta Bürosunun iştirakçılarından “AtaSığorta” ASC (19 dekabr 2011-ci il tarixdən), “Atəşgah” sığorta şirkəti ASC (13 dekabr 2011-ci il tarixdən),

“Atəşgah Həyat” sığorta şirkəti ASC (17 aprel 2014-cü il tarixdən), “AzSığorta” ASC (26 dekabr 2011-ci il tarixdən), “Azərbaycan Sənaye Sığorta” ASC (27 iyun 2012-ci il tarixdən), “Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti” (25 yanvar 2012-ci il tarixdən), “Bakı Sığorta” ASC (25 dekabr 2020-ci il tarixdən), daxil olmaqla 18 sığorta şirkətindən ibarətdir.

Yaşıl Kart sistemi 1949-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Avropa İqtisadi Komissiyasının (UNECE) Quru Nəqliyyatı Komitəsinin Yol Nəqliyyatı üzrə İşçi Qrupu tərəfindən üzv ölkələrin hökumətlərinə göndərilmiş tövsiyyə əsasında təsis edilmiş və 1953-cü il 1 yanvar tarixindən tətbiqinə başlanılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Yaşıl Kart Sisteminə qoşula bilməsi üçün “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa 2014-cü il 28 noyabr tarixində müvafiq dəyişikliklər edilib. 2015-ci il 28 may tarixində Polşanın Sopot şəhərində keçirilən şuranın baş assambleyasında Azərbaycanın “Yaşıl Kart” Beynəlxalq Sığorta sisteminə qəbul olunması və 1 yanvar 2016-cı il tarixindən fəaliyyətə başlanması təsdiqlənmişdir (<https://greencard.isb.az/>).

Sistemin başlıca məqsədi xarici avtonəqliyyat vasitələrinin iştirakçıları tərəfindən baş vermiş yol-nəqliyyat hadisələri zamanı zərər çəkmiş şəxslərin tələblərinin hadisənin baş verdiyi ölkənin daxili qanunvericiliyinə əsaslanaraq nəzərdə tutulmuş şərtlərə və qaydalara uyğun olaraq tənzimlənməsindən ibarətdir. Avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə sistemin əhatə etdiyi xarici ölkələrə səfər edən sürücülərin öz ölkələrindəki sığortaçılarından Yaşıl Kart əldə etməsi bütün səfər boyunca mülki məsuliyyətinin tam sığortalanmasını nəzərdə tutur və səfər etdiyi hər bir müvafiq xarici ölkənin sərhədində yeni mülki- məsuliyyət sığortası almaq tələbindən azad edir. Hazırda Yaşıl Kart sistemində Yaşıl Kart büroları tərəfindən təmsil edilməklə 48 ölkə daxildir.

Könüllü sığorta həm qanun əsasında, həm də könüllü şəkildə tətbiq olunur. Hər bir sığorta şirkəti tərəfindən qəbul edilən, dövlət sığorta nəzarəti tərəfindən təsdiq edilən qaydalar əsasında aparılır. Könüllü sığorta müddəti qısa olaraq müəyyənləşir. Müqavilədə müddətin başlama və sona çatma vaxtı xüsusi olaraq qeyd edilir. Könüllü sığorta üzrə sığorta ayırmalarının həm bir dəfəyə, həm də dövrü olaraq

ödənilməsi həyata keçirilir. Könüllü müqavilələrin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar rəsmi olaraq ikitərəfli qaydada və bəzi hallarda çoxtərəfli qaydada bağlanmış olur. Şəxsi sığorta üzrə sığorta məbləğini alan şəxs həm sığortalanan, həm sığortalanmış, həm də ölmüş sığorta olunanın qanuni vərəsəsi çıxış edə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta müqaviləsinin bağlanması vaxtı könüllülük prinsipi əsasında sığorta olunanların iradəsindən asılıdır. Yəni əsas sığorta olunanların iradəsi, arzusu, istəyidir. Həyat sığorta sahəsi üzrə könüllü sığorta növlərinə aid etmək olar:

- ✓ Həyatın ölüm halından sığortası
- ✓ Həyatın yaşam sığortası
- ✓ Annuitet sığortası
- ✓ Əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından sığorta
- ✓ Sağalmaz xəstəliklərdən sığorta və s.

Qeyri-həyat sığortası sahəsi üzrə könüllü sığorta növlərinə daxildir:

- ✓ Tibbi sığorta
- ✓ Fərdi qəza sığortası
- ✓ Səyahət sığortası
- ✓ Əmlakın sığortası
- ✓ Peşə məsuliyyətinin sığortası
- ✓ İşəgötürənin məsuliyyət sığortası
- ✓ Kredit sığortası
- ✓ İpoteka sığortası və s.

Son bir ildə icbari sığorta növləri hesabına daxilolmaların məbləği 5,3% artaraq 170,731 milyon manat olub. Hesabat dövründə könüllü sığorta növləri üzrə ödənişlərin məbləği 257,299 milyon manat təşkil edib ki, bu da illik müqayisədə 79,4% çoxdur. İl ərzində icbari sığorta növləri üzrə ödənişlərin məbləği isə 13,4% azalaraq 50,463 milyon manata düşüb. Beləliklə, 2020-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında könüllü sığorta bazarında toplanmış hər 100 manat sığorta haqqının 64,1 manatı qədər ödəniş edilib. Bu rəqəm 2019-cu ilin yanvar-sentyabr aylarında 40,8

manat olub. İl ərzində icbari sığorta bazarında hər 100 manar sığorta haqqına düşən ödənişin məbləği isə 34,1 manatdan 28,1 manata enib (<https://isb.az/>).

Əhali gəlirlərinin müdafiə vasitəsi olan həyatın könüllü sığortalanmasının maliyyə mexanizmi gəlirlərin itirilməsi riski zamanı müvafiq müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsindən təşkil olunub. Həyatın könüllü sığorta bazarları üçün qiymət rəqabəti səciyyəvidir. Son dövrlərdə həyatın sığortalanması ilə məşğul olan şirkətlər investisiya qoyuluşlarından əldə etdikləri mənfəət hesabına öz müştərilərinin iştirakı üçün ayrılan vəsaiti ixtisar etməyə çalışırlar. Əhali gəlirlərinin çox böyük hissəsi dövlət sosial sığortası və pensiya təminatı şəklində sosial sığorta və pensiya fondları vasitəsilə reallaşdırılmasına baxmayaraq həyatın könüllü sığortalanması da əhalinin müdafiəsində az əhəmiyyət kəsb etmir. Dövlət yalnız ictimai istehlak fondlarının vəsaiti hesabına əhalinin tələbatını tamamilə ödəyə bilməz. Əhali öz həyatını sığortalaması yolu ilə onun sosial müdafiəsi üçün obyektiv şərait yaradır. Bu imkan şəxsi yığım hesabına fərdi, yaxud da kollektiv formada həyata keçirilir (Abbasov İ və Həsənov.İ.C., 2013).

3.2. Ölkəmizdə tibbi sığortanın tətbiqi perspektivləri

Tibbi sığorta sağlamlığın qorunması sahəsində əhalinin sosial müdafiə forması olaraq, sığorta hadisəsi baş verdikdə əhalinin tibbi müayinədən istifadə etməsinə şərait yaradır. Tibbi sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu tibbi sığorta subyektləri arasındakı münasibətləri tənzimləyir. Tibbi sığorta icbari və könüllülük əsasında həyata keçirilir. İcbari tibbi sığorta dövlət sosial sığortasının tərkib hissəsi hesab olunur. Sığorta hadisəsi zamanı sığortaolunarlara icbari tibbi sığortanın maliyyə mənbələri hesabına, xidmətlər zərfi çərçivəsində tibbi yardım almasına zəmanət verir. Könüllü tibbi sığorta sığortaolunanların əlavə tibbi xidmətlərdən könüllü olaraq istifadə etməsidir. Sığorta şirkəti üçün KTS paketlərini satmaq daha çox müştərini cəlb etməyə kömək edən bir vasitədir. Tibbi sığortanı digər sığorta növlərindən fərqi ödənişin zərər çəkmiş şəxsə birbaşa deyil, müştərinin müalicə aldığı xəstəxanaya edilməsidir.

Könüllü tibbi sığorta subyektlər arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir. Könüllü tibbi sığorta müqaviləsi qanunvericiliklə müəyyən olunmuş

qaydada sığortalı və sığortaçılar arasında bağlanan və sığorta olunana tibbi sığorta proqramına uyğun olaraq tibbi yardımın göstərilməsi və sığorta olunanın digər mənafeələrini müdafiə edən yazılı müqavilədir. Könüllü tibbi sığorta müqaviləsi üzrə sığorta haqqı ödənilməyə andan qüvvəyə minir (Abbasov İ.M və Həsənov İ.C., 2013). Hazırda ölkəmizdə təqribən 25-ə yaxın sığorta şirkəti fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, bu sektor bir neçə şirkətin monopoliyasındadır. Sığorta şirkətləri arasında “A-Group”, “Paşa Sığorta”, “Paşa Həyat Sığortası”, “Atəşgah”, “AXA Mbask”, “Xalq Sığorta” şirkətləri bu xidməti göstərir. Beləliklə, bazarın əsasən, 5-6 sığorta şirkət arasında bölüşdürüldüyünü deyə bilərik. Yaranmış monopoliya könüllü sığorta bazarı ilə bağlı ətraflı məlumatlar əldə etməyə imkan vermir. Könüllü sığorta paketinə daxil olan xidmətlərə aiddir:

- ❖ Təcili yardım
- ❖ Ambulator müayinə və dərman təminatı
- ❖ Stasionar müayinə və müalicə
- ❖ Stomatoloji yardım
- ❖ Vaksinasıya və vitaminizasiya
- ❖ Xaricdə müalicə
- ❖ Tam tibbi müayinə (Chek-up) və s.

Müayinə və müalicələrin sayı təklif olunan paketə uyğun olaraq dəyişir. Paketlərin qiyməti əsasən şirkətlərə görə 180 manatdan 1000 manata, hətta daha yuxarı həddə qədər dəyişir. Ödənilməsi nəzərdə tutulan sığorta limiti paketlər üzrə dəyişsə də, şirkətlərin maksimum limiti 50 min manatdır. Könüllü tibbi sığortaya marağın az olmasının səbəblərinə əhəlinin ödəmə qabiliyyətinin aşağı olmasını, təklif olunan paketlərin qiymətlərinin baha olmasını qeyd etmək lazımdır. Bu isə vətəndaşların həmin paketlərdən istifadəsində problemlərə səbəb olur. Digər bir səbəb kimi maarifləndirmənin aşağı olmasıdır. Əhəlinin könüllü tibbi sığorta ilə bağlı məlumatlılığı çox aşağıdır. 2021-ci ilin yanvar ayı üzrə toplanmış könüllü tibbi sığorta üzrə sığorta haqqı 51090,43 min manat sığorta ödənişi 7752,4 min manat, fevral ayı üzrə sığorta haqqının həcmi 55666,6 min manat, sığorta ödənişi isə 13945,9 min manat təşkil etmişdir.

İcbari tibbi sığorta (İTS) ölkələrin səhiyyə sistemində geniş yayılmış sosial layihələrdən biri hesab edilir və əhalinin tibbi yardım almaq hüququna şərait yaradır. Bu sistem vasitəsilə sığorta hadisəsi zamanı sığortaolunanlar xidmətlər zərfi çərçivəsində tibbi yardımdan istifadə edir. Xidmətlər zərfi çərçivəsində nəzərdə tutulmuş tibbi xidmətlərin göstərildiyi hər hansı hadisə sığorta hadisəsi hesab olunur (İbrahimli Q., 2019).

İcbari tibbi sığorta (İTS) fəaliyyətinin məqsədi:

- ✓ Əhalini icbari tibbi sığortaya cəlb etmək;
- ✓ Baza zərfi çərçivəsində tibbi xidmətlərin maliyyələşdirilməsi üçün vəsaitləri cəmləşdirmək;
- ✓ Tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görmək, həmin xidmətlərə əhalinin əlçatanlığını təmin etmək;
- ✓ Sığortaolunanların hüquqlarını və qanuni mənafelərini qorumaq;
- ✓ İcbari tibbi sığortanın tətbiqi ilə əlaqədar toplanmış vəsaitlərdən təyinatı üzrə səmərəli istifadəni və sığorta ödənişlərinin vaxtında icra olunmasını təmin etmək.

2018-ci il dekabrın sonlarında İTS-nin ölkə üzrə tətbiqinə şərait yaradan "Azərbaycanda icbari tibbi sığortanın tətbiqinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında" fərman imzalanmışdır. Bu fərmandan irəli gələn məsələlər üzrə xidmətlər zərfi və tibbi xidmətlərin tarifləri barədə təkliflərin hazırlanması, İTS-nin tətbiqi üçün lazım olan normativ hüquqi aktların, digər sənədlərin tətbiqi, dövlət tibb müəssisələrinin elektronlaşdırılması, tibb müəssisələrinin tam idarəedilməsini təmin edəcək proqram təminatının hazırlanması, "Tibbi Ərazi Bölmələrinin İdarəetmə Birliyi" (TƏBİB) publik hüquqi şəxsinin yaradılması və bir çox dövlət tibb müəssisələrinin TƏBİB-in tabeliyinə verilməsi ilə bağlı qərar qəbul edilmişdir. Əhali qrupları içərisində icbari tibbi sığorta haqqı ödənişi etməkdən azad edilir:

- 18 yaşınadək şəxslər
- 23 yaşınadək peşə, orta ixtisas və ya ali təhsil müəssisələrində əyani təhsil alan şəxslər
- Pensiyaçılar

- Sosial müavinət almaq hüququna malik olan şəxslər
- Ünvanlı dövlət sosial yardımını alan ailələrin üzvləri

Azərbaycanın səhiyyə sistemində aparılan kompleks islahatlar heç kimə sirr deyil. Bunun bir hissəsi kimi artıq pilot layihə olan ölkənin üç bölgəsində (Mingəçevir, Yevlax, Ağdaş) tətbiqi həyata keçirilən icbari tibbi sığorta sistemini göstərmək olar.

İcbari tibbi sığortanın tətbiqi səhiyyə sisteminin inkişafı üçün çox əhəmiyyətli addım kimi hesab etmək olar. Bir çox ölkələrdə səhiyyə xidmətləri tamamilə pulsuzdur və ödənişi dövlət orqanları həyata keçirir. Özəl müəssisələrin verdiyi xidmət isə tamamilə pullu olur. Belə olduğu halda həm özəl, həm də dövlət balansında olan tibb müəssisələri sözügedən sistem vasitəsilə maliyyələşir. Hər il büdcədən müəyyən vəsait ayrılır. ITS-ə maneə yaradacaq amillərdən bölgələrdə xəstəxanaların maddi-texniki bazasının zəifliyi, müasir səhiyyə müəssisələrinin sayı artırılır. Bu sahədə ciddi islahatlar həyat keçirilir. Əvvəlki illərə baxanda ixtisaslı kadr çatışmazlığı problemi xeyli azalıb (<https://its.gov.az/bloq/icbari-tibbi-sigorta-saglamligin-qarantidir>).

Sistemin tətbiqində məqsəd səhiyyə sistemindəki yaranmış boşluqların aradan qaldırılmasıdır. 2021-ci il 1 yanvar tarixindən başlayaraq “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən dövlət və neft sektorunda, qeyri-dövlət və qeyri-neft sektorunda çalışanlardan, mülki-hüquqi xarakterli müqavilələr əsasında işləri (xidmətləri) yerinə yetirən fiziki şəxslər, həmçinin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən icbari tibbi sığorta haqqlarının toplanılmasına başlanılıb.

Dövlət və neft sektorunda çalışan işəgötürən və işçilərdən aylıq hesablanmış əmək haqqının 8000 manata qədər olan hissəsindən 2%, 8000 manatdan yuxarı olan hissəsindən 0.5% icbari tibbi sığorta haqqı tutulur.

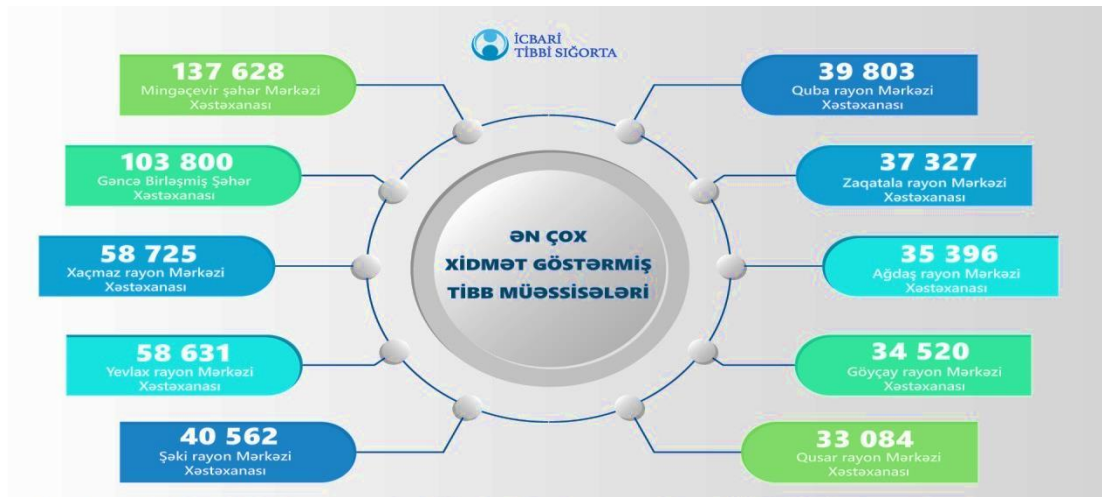
Qeyri-dövlət və qeyri-neft sektorunda çalışan işəgötürən və işçilərdən aylıq hesablanmış əmək haqqının 8000 manata qədər olan hissəsindən ödənilən sığorta haqqının məbləğinə 2022-ci il yanvarın 1-dək 50 faiz güzəşt tətbiq edildiyini nəzərə alaraq, qeyri-dövlət və qeyri-neft sektorunda çalışan işəgötürən və işçilərdən aylıq

hesablanmış əmək haqqının 8000 manata qədər olan hissəsindən 1%, 8000 manatdan yuxarı olan hissəsindən 0.5% miqdarında icbari tibbi sığorta haqqı tutulur. 2022-ci ildən etibarən isə sözügedən sektor üzrə işəgötürən və işçilərdən aylıq hesablanmış əmək haqqının 8000 manata qədər olan hissəsindən 2% miqdarında icbari tibbi sığorta haqqının tutulması müəyyən olunub. Mülki-hüquqi xarakterli müqavilələr əsasında işləri (xidmətləri) yerinə yetirən fiziki şəxslər üzrə aylıq gəlirlərinin 8000 manatadək olan hissəsinin 2%-i, 8000 manatdan yuxarı olan hissəsinin 1%-i miqdarında icbari tibbi sığorta haqqı müəyyən olunub.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin və digər vergi tutulan əməliyyatlarının müvəqqəti dayandırıldığı hallar istisna olmaqla, Vergi Məcəlləsinə əsasən vergi ödəyicisi kimi vergi uçotuna alınmış fiziki şəxslər (fərdi sahibkarlar, xüsusi notariuslar, vəkillər kollegiyasının üzvləri) üzrə minimum aylıq əməkhaqqının 4%-i miqdarında icbari tibbi sığorta haqqı müəyyənləşib.

2020-ci ildən başlayaraq icbari tibbi sığorta Naxçıvan Muxtar Respublikası, Mingəçevir şəhəri, Qusar, Xaçmaz, Quba, Şabran, Siyəzən, Xızı, Qobustan, İsmayıllı, Ağsu, Şamaxı, Zaqatala, Balakən, Qax, Şəki, Oğuz, Qəbələ, Göyçay, Ucar, Kürdəmir, Zərdab, Yevlax və Ağdaş rayonlarında tətbiq edilir. 1 yanvar 2021-ci il tarixindən etibarən daha 36 şəhər və rayon icbari tibbi sığorta sisteminə qoşulub. 1 aprel 2021-ci il tarixindən etibarən isə Bakı, Sumqayıt, Abşeron, Xankəndi, Qubadlı, Zəngilan və Şuşa şəhərlərində icbari tibbi sığortanın tətbiqinə başlanılıb.

Şəkil 7. 2021-ci ilin fevral ayı ərzində icbari tibbi sığortanın tətbiq edildiyi inzibati ərazi üzrə göstəricilər

Mənbə: (<https://its.gov.az/bloq/2021-ci-ilin-fevral-ayi-erzinde-icbari-tibbi-sigorta-cercivesinde-1-milyondan-cox-tibbi-xidmet-gosterilib>)

Xidmətlər Zərfi icbari tibbi sığortanın maliyyə mənbələri hesabına sığortaolunarlara münasibətdə göstərilən tibbi xidmətlərin toplusudur. İcbari tibbi sığorta çərçivəsində vətəndaşlara aşağıdakı xidmətlər təqdim edilir:

- Təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım;
- İlk səhiyyə xidməti;
- Ambulator xidmət;
- Stasionar xidmət;
- Funksional-diaqnostik və laborator müayinələr;
- Fizioterapevtik xidmətlər;
- Cərrahi əməliyyatlar;

Xidmətlər Zərfinə daxil olan xidmətlər və təkliflər Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 10 yanvar tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Xidmətlər Zərfinə daxil olan tibbi xidmətlərin sayı 2550-dir. 2020-ci ilin birinci rübü ərzində icbari tibbi sığortanın tətbiq edildiyi 23 şəhər və rayonda tibb müəssisələrində 1 milyon 116 min 450 müraciət qeydə alınıb. Bu müraciətlər üzrə ümumilikdə 2 milyon 782 min 366 tibbi xidmətlər əhali tərəfindən istifadə olunub (<https://its.gov.az/page/xidmetler-zerfi-2>).

Şəkil 8: 2021-ci il mart ayı ərzində tibb müəssisələrinə müraciət edənlərin sayı

Mənbə: (<https://its.gov.az/bloq/2021-ci-ilin-mart-ayi-erzinde-icbari-tibbi-sigorta-cercivesinde-1-milyondan-cox-tibbi-xidmet-gosterilib>)

Təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım istisna olmaqla, sığortaolunan şəxs səhhətində yaranmış narahatlıqla bağlı ailə həkiminə müraciət edir. Ailə həkimi vətəndaşı müayinə və müalicə etdikdən sonra ehtiyac olarsa ixtisaslı həkimə göndəriş verir. Göndəriş əsasında tibb müəssisəsinə müraciət edən vətəndaş xidmətlər zərfi çərçivəsində ödəniş etmir. Əgər vətəndaş ailə həkiminin göndərişi olmadan yaşayış və ya olduğu yer üzrə qeydiyyatda olduğu inzibati ərazidə yerləşən tibb müəssisəsinə tibbi xidmətə görə müraciət etdikdə hər bir sığorta hadisəsi üzrə 5 manat müştərək maliyyələşmə məbləği ödəməlidir. İcbari tibbi sığortanın tətbiqi ilə bağlı xərclərin qarşılınması məqsədilə 2021-ci ilin dövlət büdcəsindən 1 milyard 44 milyon 700 min manat vəsait ayrılmışdır.

3.3. Xarici ölkələrin tibbi sığorta təcrübəsi

Amerika Birləşmiş Ştatları səhiyyə sistemində böyük təcrübələrə və klinikalarına sahibdir. ABŞ-da ümummillə bir tibbi sığorta sistemi yoxdur. ABŞ hər il digər ölkələrdən daha çox səhiyyəyə vəsait xərcləyir. ABŞ-da səhiyyə xidməti özəl xəstəxanalar və klinikalar tərəfindən təmin edilir. ABŞ-da olan müddət ərzində xəstələndikdə və ya yaralandıqda sığorta yoxdursa heç bir tibbi yardım göstərilir. ABŞ xəstəxanaları təcili vəziyyətləri yalnız əvvəlcədən ödəmədən müalicə edir. Tibbi sığorta xüsusi bazarda satın alınır və ya hökumət tərəfindən müəyyən qruplara

verilir. Xüsusi sağlamlıq sığortası müxtəlif kommersiya məqsədli kommersiya şirkətlərindən və ya qeyri-kommersiya sığorta şirkətlərindən əldə edilə bilər. Əhalinin təqribən 84% -i ya dövlət, ya da özəl tibbi sığorta ilə əhatə olunur. Tam sığortalı firma işçilərinin səhiyyə xərcləri üçün bütün riskləri öz üzərinə götürür. Qismən özünü sığortalı firma, müəyyən bir maksimum məbləğdən artıq xərc çəkmədən qoruyan “dayanma itkisi” sığortası almaqla üzərinə götürdüyü riski məhdudlaşdırır. Hər iki halda da firma ümumiyyətlə tibbi sığorta proqramını idarə etmək üçün üçüncü bir şəxslə müqavilə bağlayır.

2006-cı ilədək ən yaxşı iki sığortaçı olan WellPoint (indiki Anthem) və United Health 67 milyon üzvlüyə sahib idi. 2019-cu il ərzində 65 yaş və üzəri 59 milyon insan federal Medicare proqramı ilə əhatə olunmuşdu. 2019-cu il ərzində qeyri-institusional əhalinin 89%-i tibbi sığorta ilə əhatə olunmuşdur. Tibbi sığortanın əhatə dairəsi ABŞ-dakı bir sıra dövlət və özəl mənbələr tərəfindən təmin edilir (<https://www.usa.gov/health-insurance>).

Türkiyənin səhiyyə sistemi son dərəcə mürəkkəbdir, burada bir çox fərqli plan və şöbələr fəaliyyət göstərir. Bütün səhiyyə və sosial təminat fəaliyyətləri dövlət xəstəxanalarını idarə edən və özəl xəstəxanalara nəzarət edən Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Özəl səhiyyə xidməti tibbi sığorta haqqları və ya ödənişlər hesabına ödənilir. Ölkədəki özəl xəstəxanalarən əksəriyyəti böyük şəhər və qəsəbələrdə yerləşir. Son on ildə Türkiyədə səhiyyə islahatlarının həyata keçirilməsi əhalinin sağlamlığına kömək etdi və hərtərəfli səhiyyə xidmətini hamının istifadəsinə verdi. Türkiyənin hökumət tərəfindən təsdiqlənmiş sığorta sisteminə Sosial Güvenlik Kurumu (SGK) deyilir. Bir ildən çox Türkiyədə yaşadıqdan sonra sabit bir mükafat ödəyərək bu sistemdən istifadə etmək mümkündür. SGK aşağıdakıları əhatə edir:

- Bütün dövlət xəstəxanalarında və klinikalarda stasionar və ambulator xidmətlər
- Hamiləlik və əlaqədar xərclər
- Peşə xəsarətləri və xəstəlikləri (müvəqqəti əmək qabiliyyətinə görə müavinət daxildir)
- Xüsusi xəstəxana və klinikalarda endirimlər

Hal-hazırda Türkiyədə Universal Sağlamlıq Sığorta sistemi (Genel Sağlık Sığortası) tətbiq olunur. Yaşayış icazəsi olan və Türkiyədə ən azı bir il daimi yaşayan və ölkələrinin qanunvericiliyi ilə tibbi sığortası olmayan əcnəbilərin əksəriyyəti məcburi ödənişləri etməlidirlər. Bəzi əcnəbilər üçün bu sxem könüllüdür. Əcnəbilərin əksəriyyəti ayda təxminən 200 TL müqabilində məhdudiyyətsiz səhiyyə xidmətlərindən istifadə edə bilirlər. Bir çox əcnəbi işəgötürənlər, işçiləri üçün əlavə özəl tibbi sığorta təmin edir.

Türkiyədə bir insanın özəl səhiyyə sektoruna daxil ola biləcəyi maksimum yaş 65-dir. Əksər banklar və sığorta şirkətləri müxtəlif pensiya və tibbi sığorta paketləri təklif edirlər. Sığorta şirkətləri, sığortalı şəxslərin müalicəsi üçün əhatə olunduqları xəstəxana və həkimlərin siyahısını təqdim edir.

Hollandiyada tibbi sığorta sistemi 2006-cı ildən tətbiq olunmağa başlamışdır. Hollandiya iki səviyyəli sistem var. Bütün ilkin və müalicə xidmətləri xüsusi məcburi sığortadan maliyyələşdirilir. Hollandiyada səhiyyə xidməti gəlir vergisi ilə maliyyələşdirildiyi üçün işləyərkən ən azı əsas tibbi sığortaya sahib olmaq məcburidir. Hollandiyada 10 böyük sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. Tibbi sığorta şirkətləri hər il sağlamlıq sığortalarının əhatə dairəsini, məhsullarını və xərclərini dəyişdirirlər. Bəzən Hollandiya hökuməti də əsas tibbi sığortanın əhatə dairəsini təsir edə biləcək dəyişikliklər edir. Məcburi əsas tibbi sığorta ayda təxminən 100 avroya başa gəlir. 2012-2020-ci ilə qədər səhiyyə xərcləri ÜDM-in 10,9%-dən 10,5%-ə qədər azalmışdır. Hollandiyada 90-a yaxın xəstəxana təşkilatları fəaliyyət göstərir. Gənclər tərəfindən ödənilən səhiyyə xidmətləri üçün standart aylıq mükafat ayda təxminən 100 avrodur. Aşağı gəlirli insanlar bu ödənişləri ödəyə bilmədikləri təqdirdə hökumətdən kömək ala bilirlər. 18 yaşınadək uşaqlar sistem tərəfindən özlərinə və ya ailələrinə əlavə bir xərc ödəmədən sığortalanırlar.

Hollandiyada xəstəxanalar maliyyə məsələlərində azad deyildir, belə ki, onlar dövlət orqanlarının xidmətləri üçün tarifləri ciddi tənzimləyir. Yeni xəstəxanaların tikilməsi prosesi də dövlətin nəzarəti altındadır. Hollandiyada tibbi sığortanın əlverişliliyi yaşa və səhhətə görə deyil, insanların gəlir səviyyəsinə əsasən müəyyən

edilir. Ümumiyyətlə, Hollandiyada tibbi sığorta sahəsində tez-tez islahatlar aparılması bu xidmətin inkişafı ilə bağlıdır.

Rusiyada iki əsas tibbi sığorta növü mövcuddur: İcbari sığorta və özəl olaraq satın alınan tibbi sığorta. İcbari sığorta dövlət tərəfindən təmin edilir və əhaliyə pulsuz verilir, lakin bir çox həyati müalicə və prosedur məcburi planla əhatə olunmur. Buna baxmayaraq, icbari sığorta yalnız müəyyən bir xəstəxanadakı müalicələrə aiddir. Xaricdən gələn xəstələrin əksəriyyəti tibbi xidmətlərin pulunu nağd şəkildə ödəyirlər və evlərinə qayıtdıqdan sonra sığorta şirkətlərindən kompensasiya alırlar. Xüsusi və ya dövlət mülkiyyətində olan bütün sığorta şirkətləri Rusiya vətəndaşı olub-olmamasından asılı olmayaraq Rusiyada sağlamlıq sığortasını fərdlərə təklif edirlər. Buna baxmayaraq, Rusiyada özəl tibbi sığorta fərdi şəxslər tərəfindən aparılmır, əsasən işçilərini sığortalamaq üçün böyük şirkətlər tərəfindən alınır. Rusiyada tibbi sığorta çox sayda şəhər ətrafı tibbi yardımını əhatə edir və həm stasionar, həm də ambulator müalicə, həkim haqqları, diaqnostika, təcili yardımla tibbi xidmət və digər müxtəlif xərcləri özündə birləşdirir. Rusiyada özəl tibbi sığortanın qiyməti, plana daxil olan tibb müəssisələrinin və xidmətlərin sayından asılı olaraq ildə 10,000 - 45,000 rubla qədər dəyişir.

Yaponiyada icbari sığorta sisteminin 2 əsas növü: İşçilərin Tibbi Sığortası, Milli tibbi sığorta sistemi mövcuddur və bu ölkədə yaşayan hər bir vətəndaş sığortanın bəzi formaları ilə təmin edilir. Milli Sağlamlıq Sığortası ümumiyyətlə işləyən insanlar və tələbələr üçün təyin edilir, ancaq sosial sığorta normal olaraq korporativ işçilər üçündür. Fiziki şəxslər üçün sığorta həm işçilər, həm də işəgötürənlər tərəfindən ödənilir. Bu, şəxslər üçün əhatə dairəsinin 95% -ni təşkil edir. Sığorta olunan özü 20%, xəstəxanaya qəbul edilən ailə üzvləri 20%, xəstəxanaya kənar xəstə kimi müraciət edən ailə üzvləri isə 30% əlavə ödəniş edir. Yaponiyanın müvafiq qanunvericiliyinə əsasən xəstəxana tərəfindən təqdim edilən qidalardan xərcləri ayrıca hesablanır və tibbi sığorta məbləğinə daxil edilmir.

Həmçinin xəstələnən şəxs olduğu xəstəxanada dərmanların tərkibindən və kəmiyyətindən asılı olaraq əlavə xərcləri ödəməli olur. Sığorta olunan fərd tərəfindən yalnız bir kart buraxılır. Kartına baxmaqla fərdin sığorta olunub və ya

olunmadığını söyləmək olur. Qanunvericiliyə əsasən Milli Tibbi Sığorta (MTS) üçün xarici (əcnəbi) vətəndaş kimi qeydiyyatata alınan şəxslər müraciət edə bilər. Həmin xarici şəxs Yaponiyanın ən azı 12 ayı ərzində rezidenti olmalı və ya rezidenti kimi qəbul edilməlidir. Yaponiyanın bütün əhalisi qanunla tibbi sığortaya sahib olmalıdırlar. Tibbi ödənişlərin əlverişli olması üçün hökumət tərəfindən ciddi şəkildə tənzimlənir. Ailənin gəlirindən və sığortalıların yaşından asılı olaraq xəstələr tibbi xərclərin 10%, 20% və ya 30% -ni ödəyir, qalan haqqı isə dövlət həyata keçirir. 2015-ci ildə Yaponiya xəstəxanalarda gözlənilməz ölüm halları ilə əlaqədar xəstələrin baxışının keçirilməsini və hesabatlarını yaxın qohumlarına və üçüncü bir təşkilata təqdim etmələrini tələb edən bir qanun qəbul etdi. Ancaq ölümün gözlənilməz olub olmadığına qərar vermək xəstəxanaya aiddir. Nə xəstələrin, nə də xəstələrin ailələrinin araşdırma tələb etməsinə icazə verilmir, bu da sistemi təsirsiz hala gətirir. Hər bir əcnəbi vətəndaş təhsil aldığı məktəb və ya kollecə “Xarici tələbələr üçün tibbi xidmət sertifikatı” üçün müraciət edə bilər. Bu pulsuzdur və tələbə tərəfindən Milli Tibbi Sığorta ilə birlikdə istifadə olunur (<https://japanhpn.org/en/hs1/>).

Nəticə və təkliflər

Təqdim etdiyim dissertasiya işi Azərbaycanda sığorta bazarının inkişafının və ümumi anlamda idarə edilməsinin əsas problemlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə istər ölkə miqyasında, istərsə də şirkətlər səviyyəsində müəyyən tədqiqatlar, analizlərə əsaslanır. Ümumi gəldiyim nəticəyə əsasən sığorta bazarının inkişafı üçün lazımdır:

- Sığortaya, sığortaçıya, ümumilikdə sığorta bazarına inamın gücləndirilməsi, sığorta məhsulları haqqında əhalinin maariflənmə səviyyəsinin artırılması məqsədilə təbliğat-təşviqat tədbirləri görülməli, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən dövlət büdcəsi hesabına bu sahə ilə bağlı sosial çarxlar çəkilərək televiziya kanallarında işıqlandırılmalı.

- İcbari növlərdə olduğu kimi, bütün könüllü sığorta növlərində də zərərin müəyyənləşdirilməsinə, risklərin düzgün qiymətləndirilməsinə kömək məqsədilə vahid mərkəzləşdirilmiş məlumat bazasının yaradılması, statistik məlumatların icbari sığorta bürosu tərəfindən formalaşdırılması.

- Zərərlərin qiymətləndirilməsində sığortaçı ilə sığortalı (sığorta olunan və ya faydalanan şəxs) arasında mübahisələrin aradan qaldırılması məqsədilə zərərin sığortaçının bilavasitə özü tərəfindən qiymətləndirilməsi ilə bağlı müddəaların qanunvericilikdən çıxarılması və qiymətləndirmənin müstəqil ekspert tərəfindən aparılmalı və inkişaf etdirilməli.

- Müştəri məmnuniyyətinin artırılması, tərəflər arasında mübahisələrin azaldılması məqsədilə sığorta hadisələrinin tənzimlənməsinin və sənədlərin əldə edilməsinin sürətləndirilməsi, səlahiyyətli dövlət orqanlarının elektron informasiya sistemləri ilə əlaqələrinin qurulması.

- Sığorta sirrini təşkil edən müəyyən məlumatların məhdud səviyyədə cəmiyyətə açıqlanması (məsələn, sığorta hadisələrinin sayının azaldılması istiqamətində işlərin görülməsi) üçün sığorta sirri ilə bağlı istifadə qaydalarının hazırlanması və bu qaydalara uyğun sığorta sirri təşkil edən məlumatların əldə edilməsi səlahiyyətinə malik olan xüsusi subyektlər barədə qeydlərin daxil edilməsi.

- Azərbaycanın sığorta bazarının xüsusiyyətlərinə, kənd təsərrüfatının şəraitinə və dövlət siyasətinə uyğun olan kənd təsərrüfatı sığortası modelinin seçilməsi, tətbiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Kənd təsərrüfatı sığortası mexanizmi kifayət qədər böyük institut olduğundan, onun formalaşdırılması və yaradılması zamanı dövlətin kənd təsərrüfatı ilə bağlı strateji siyasəti, kənd təsərrüfatı infrastrukturunun əhəmiyyəti diqqətdə saxlanılmalıdır.

- Mikrosığorta bazarının inkişafı aşağı gəlirli ev təsərrüfatlarına daha az sığorta haqqı müqabilində sığortalanma imkanı yaradır. Qanunvericilikdə mikrosığorta mexanizminə dair müddəa nəzərdə tutulmamışdır və bu sığorta növü inkişaf etməmişdir. Effektiv nəzarətin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, mikrosığorta təklifinin formalaşdırılması və xidmətin dolğun formada ev təsərrüfatlarına çatdırılması təşviq olunmalıdır.

- Sığorta şirkətlərinin investisiya imkanlarının genişləndirilməsi, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən qeyri-qanuni rəqabət və qeyri-qanuni xərclərlə mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsi.

- Tibb işçilərinin sosial və hüquqi müdafiəsi, milli səhiyyənin maliyyələşdirilməsi, sistemin optimallaşdırılması səviyyəsinin artırılması və həkimlərin peşə səhvi nəticəsində üçüncü şəxslərə dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsi üçün həkimlərin peşə məsuliyyətinin sığortasının qanunvericilikdə yeni icbari növ olaraq müəyyən edilməsi.

- Bildiyimiz kimi ölkəmizdə sığorta bazarının kapitallaşması aşağı səviyyədədir. Bu problem sığorta şirkətlərinin risk qəbul etmə imkanlarının məhdudlaşması ilə nəticələnir. Kifayət qədər kapitallaşmanın olmaması, əslində sığorta işində qeyri-sabitliyin əsas səbəblərindən biri kimi hesab etsək heç də yanılmış olmarıq. Sığortaçı öz resurslarını müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada investisiyaya yönəltməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycanda sığorta sistemi: iqtisadi və sosial proseslərə multiplikator təsiri kimi” Bakı. “Qanun Nəşriyyatı”. - 108 səh.
2. B.A.Xankişiyev, P.N.Abdullayev (2004) “Sığorta işi” Bakı.186 səh.
3. B.X.Ataşov, Ə.Ə.Ələkbərov, N.N.Xudiyev. (2018) “Sığorta İşİ” (dərs vəsaiti). Bakı “Kooperasiya” nəşriyyatı. – 416 səh.
4. E.R.İbrahimov, M.C.Hüseynov, E.A.Salahov, Y.Ə.Abbasova (2017) “Sığorta işi” Bakı.
5. İ.Abbasov, İ.C.Həsənov (2013) “Sığorta işinin təşkili” Bakı.
6. Sığorta bələdçisi. (2009). Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi. Bakı, “Çaşıoğlu” nəşriyyatı.
7. “Sığorta fəaliyyəti haqqında ” Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2007-ci il tarixli qanunu (2007).
8. “Strateji Yol Xəritəsi” haqqında fərman. (6 dekabr 2016-cı il).
9. N.N.Xudiyev (2015), Bakı. “Sığorta işi: müasir kurs”.
10. “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999).

İngilis dilində

1. Adam Hayes və Amy Drury “Cash flow”, 2021
2. Adam Hayes və David Kindness “Herfindahl – Hirschman İndex”, 2021
3. International Association of Insurance Supervisors Report on Insurance.

4. Jill Brown “Medical Insurance Made Easy”, page 560.
5. Kenton Will və Mansa Julius, “Capital Asset Pricing Model”, 2021
6. M.N. Mishra, “Insurance principles and practice”.
7. R. Rhyne, R.bogue and others, Community- Oriented Primary Care: Health Care for the 21st Century, АРНС, 2015.

Rus dilində

1. Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. «Коммерческое страхование», Москва, 2010.
2. В.В.Шахов, Ю.Т.Ахбледиани, «Страхование», Москва, ЮНИТИ, 2009
3. Воблий К.Т. «Основы экономики страхования», Москва 2007.
4. Гварлиани А.А «Основы страхования», Москва, 2005.
5. Журавлев, Ю.М.Сеперж И.Т. «Страхование и перестрахование» Москва, 2012.
6. Т.А.Федорова «Страхование», Санкт-Петербург, 2004.
7. Т.А.Федорова «Страхование», Санкт-Петербург, 2004.
8. Ю.А.Сплетуков «Страхование», Москва, Инфрам, 2006.

İnternet resursları

1. <http://www.e-qanun.az/framework/13983>
2. <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>
3. <https://fred.stlouisfed.org/series/DDDI11AZA156NWDB>
4. <https://greencard.isb.az/>
5. <https://insure.az/smi/news/214>
6. <https://www.iii.org/article/world-insurance>
7. <https://its.gov.az/page/xidmetler-zerfi-2>
8. <https://www.usa.gov/health-insurance>

9. https://www.researchgate.net/publication/343889234_Investment_Activities_Of_Insurance_Companies_The_Role_Of_Insurance_Companies_In_The_Financial_Market
10. http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_460/N_222.pdf
11. <https://www.cbar.az/page-189/insurance>
12. <https://japanhpn.org/en/hs1/>
13. <https://www.studyusa.com/en/>
14. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3677749
15. http://iqtisadiislahat.org/columns/dasinmaz_emlakin_icbari_sigortasi_barede_bilmeli_oldugumuz_melumatlar-111, Talibova M, 2020
16. <https://www.insubuy.com/>
17. <https://its.gov.az/bloq/2021-ci-ilin-fevral-ayi-erzinde-icbari-tibbi-sigorta-cercivesinde-1-milyondan-cox-tibbi-xidmet-gosterilib>
18. <https://www.internationalstudentinsurance.com/>
19. <https://www.insurance-finance.com>
20. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3677749
21. <https://www.statista.com/statistics/422027/number-of-companies-operating-turkey-insurance-market/>
22. <https://www.mordorintelligence.com/>
23. http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_460/N_222.pdf
24. <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2020-04/us-canada.html>
25. <https://www.usa.gov/health-insurance>
26. <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/Global-Insurance-Market-Trends-2019.pdf>
27. <https://www.kommersant.az/news/bank/31286.html>
28. <https://azre.az/az/financial-results/2020>

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Azərbaycanın sığorta bazarında ən çox yığıl edən şirkətlər.....	211
Şəkil 2: Sığorta şirkətlərinin Avropa bazarlarındakı investisiya əməliyyatları faizlə.....	30
Şəkil 3: Yaşayış evləri və mənzillərin icbari sığortası üzrə sığorta məbləğləri və şərtsiz azadolma məbləğləri.....	33
Şəkil 4: Son 3 il üzrə ümumi sığorta haqqlarının dəyişməsi.....	36
Şəkil 5: Sığorta şirkətlərinin bazar payı.....	46
Şəkil 6: Həyat və qeyri – həyat sığorta mükafatları.....	47
Şəkil 7: 2021- ci ilin fevral ayı ərzində icbari tibbi sığortanın tətbiq edildiyi inzibati ərazi üzrə göstəricilər.....	61
Şəkil 8: 2021-ci il mart ayı ərzində tibb müəssisələrinə müraciət edənlərin sayı.....	62

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Makroiqtisadi göstəricilərdə sığortanın payı.....	17
Cədvəl 2: Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalı	25
Cədvəl 3: Daşınmaz əmlakın icbari sığortası.....	34
Cədvəl 4: Daşınmaz əmlak sığortasının bazar potensialı.....	34

Cədvəl 5: İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta.....	37
Cədvəl 6: AZRE təkrarsığorta ASC- nin 2020 – ci il üzrə heasabatı.....	41

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: 2019-cu ildə yerli sığortaçı növünə görə orta real xalis investisiya gəliri % - lə.....	19
Diaqram 2: ÜDM – in real artım tempi, faizlə.....	20
Diaqram 3: ABŞ və Kanadanın həyat və qeyri –həyat sığortası üzrə mükafatların həcmi.....	47
Diaqram 4: Almaniya da 2000-2019 –cu illər üzrə tibbi sığorta xərcləri.....	48
Diaqram 5: 2019-cu ildə Fransada həyat sığortası mükafatlarının sığorta qrupları üzrə paylanması və kapitallaşması.....	50
Diaqram 6: 2011-2018-ci illərdə Türkiyədə sığorta bazarında fəaliyyət göstərən şirkətlərin sayı.....	51

